

Auhinnatöö

370 290

K. G. Sonntagi
osa Lühivimaa rah-
vakooli kujunemisel.

Auhinnatöö. (I. auhind.)

Juurikas, Leili
stud. phil.

Eesti Wabariigi
Tartu ülikool
Filosoofiladunaud

3 " Novemba 1927 a.

N° 491.
Tartu

1. det. 1927. a. on me
auhinna vääriliseks
avastatud.

Autov: stud. phil.
Kerli Juurikas.

õige: Fraunberg
Tartu ülikooli Sekretär

K. G. Sonntagi osa
Liivimaa rahvakooli
Kujunemisel.

A 2725

Tartus, 1927 a.

D/371181

Eessõna.

Käesolevaks tööks on kogutud andmeid Riist ja Tartust, arhiividest ja raamatukogudest. Tähtsamaks allikaks oli Liivimaa ülemkonsistooriumi arhiiv, mis asub Riia lassis. Ei olnud ülearune puudutada lühidalt selle arhiivi praegust seisukorda.

Arhiiv sisaldab suure kogu arhiivvaale, mis laotult riulitele katarad ^{mitme} rüütsilla suuruse pinna. Seal juures ei ole arhiivi kohta mingit registrit, (sellepärast ei ole ka töös vastavad arhiivvaali arhiivi numbriga äratähenstatud), mille järele kuidagi võiks orienteeruda,

mida arhiiv sisaldab ja mille järele arhiivi ametnikult võiks sooritud arhivaali nõuda.

Lüüriima ülemkonsistooriumi protokollid, mida töö juures iseäranis tuli silmaspidada, kui ülemkonsistooriumi tööd valgustaraid dokumente, on äärmiselt korratud. Ainult osa protokolle on ümberkirjutatud üksikutesse vihikutesse, mis sagedasti teiste arhivaalide vahel laiali. Teine osa neist on ümberkirjutamata. Need on üksikutel lehtedel mustalt puudulikult, lohaka käekirjaga kirjutatud. Kolmas osa protokollidest puudub täiesti.

Protokollid on ka ühtlasi sisetulnud ja räljaläinud kirjade registriks, kuid protokollide järele neid kirju leida on raske, kuna arhivaalid on ilma ühegi

järekorrata pakkidesse seotud. Ainuke korraldus, mis selles arhiivis puutud läbi viia, on arhivaalide koondamine aastate järele pakkidesse, kuid täielikult pole see läbi viidud. Võib leida näit. 1811 aasta arhivaalide seast 1824 aasta omi ja muud sellisarnast.

Sarnastes tingimustes ei saa arhiivi ametnikult nõuda arhivaali, mis tähtsad võiks olla. Arhiivi ametnik teab sama vähe, mida arhiiv sisaldab ja kus arhiiv asub, kui iga vööras, kes esimest korda arhiivi läheb. Kui sääl töötada tahetakse, siis tuleb arhiivi juhataja poole pöörata, et lubataks minna tolmuiseid arhivaale lehitsema. Arhivaalid tulevad üksteise järele läbi raadata, ning need, mis huvitada võiks, lugejate meelel läbitöötamiseks välja võtta.

Vähemal möödul kui Liivimaa
ülemaiskonsistoriumi arhiivi, on andmete
otstarbel käsitatud Liivimaa rüütelkonna
arhiivi, mis asub samuti Riia lossis.
Selles arhiivis võib töötada harilikku
arhiivi korra järel.

Tartus asuvatest arhiividest on töö
otstarbel läbi vaadatud Baltimaade
kindralkubermehi arhiiv, milles vastavat
materjali ei leidu, ja vähene, mis regist-
rite järel leiduda võiks, puudub arhiivist.
Läbivaadatud on ka Õpetatud Eesti Seltsi
arhiiv, millest osutusid kasutatavateks
ainult K. G. Sountagi kirjad (arvult 90)
Pärnu pastor J. H. Rosenplänterile.

Autor.

Taaks tarvitatud kirjandus.

Vastavalt artiklile järgmistest aja-ja rummijadest:

1. K.G. Sonntag - „Aufsätze und Nachrichten für
Protestantische Prediger im russi-
schen Reiche.“
Riga, 1811.
2. K.G. Sonntag - „Inländische Blätter“
Riga, 1813, 1814 - 1818.
3. K.G. Sonntag - „Nebenblatt zum Zuschauer.“
Riga 1817.
4. K.G. Sonntag - „Esther-Provinzen-Blatt.“
Riga 1823 - 1827.
5. Lit.-prakt. Bänderverbindung - „Rigische Stadtblätter“
Riga 1810 - 1827.
6. Merkel - „Provinzialblatt für Kur-Liv- und Est-
land.“
Riga 1828.

7. Merkel - „Der Zuschauer“
Riga 1807-1836.
8. Aug. Altmann - „Livländische Schulblätter“
Riga 1813-1815.
9. Altmann u. Braunschweig - „Schulmännische Zeitschrift“
Riga 1815.
10. Bunge, Bine, Rummel, Deele ... - „Das Inland“
Dorpat 1826-1863.
11. Rosenplänter - „Pernausches Wochenblatt“
Pernau 1827.
12. Merkel - „Zeitung für Literatur u. Kunst“
1811, 1812.
13. Raupach - „Neues Museum der Deutschen Provinzen Russlands“
Dorpat 1824, 1825.
14. Thörmer - „Das Erziehungs- u. Unterrichtswesen in den Ostprovinzen“
Dorpat 1849-1853.
15. „Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst.“ I, II
Mitau 1818, 1822.
16. Bunge - „Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands.“ I Bd.
Dorpat 1847.

17. W. v. Boeck — „Livländische Beiträge“ I, II, III
Berlin, Leipzig 1867-71.
18. Tulemann — „Livona“
Riga, Dorpat 1812.
19. „Rigasche Stadt-Blätter“
Riga 1810-1828, 1884, 1889.
20. „Aus dem Briefwechsel F. G. Bungen mit K. G. Sonntag“
Rig. St. Bl. 1884 № 20-32
21. „Aus dem Sonntagschen Zeit“
Blg. zur Rig. Zt. 1885 № 22
22. „Briefe Karl Aug. Böttigers an Karl Gottlob Sonntag“
Rig. St. Bl. 1889 № 25, 27.
23. Bernholz „Die General-Superintendenten Livlands“
Rig. Tagebl. 1901 № 122.
24. „Zur Geschichte der livl. Privilegien“
Balt. Monatssch. 1900 Bd. 49 Hk. 311.
25. Sonntag's „Nekrolog“
Perm. Wochenbl. 6. aug. 1827.
26. K. G. Sonntag — „Über das Bedürfniss eines Frei-Gymnasiums für den Dorpat'schen Lehrbezirk“
Schulm. Zeitschr. 1816 Hk. 27.
27. K. G. Sonntag — „Die kanapähischen Schulen“
Livl. Schulbl. 1813 Hk. 105.
28. K. G. Sonntag — „Übersicht von der Geschichte der livl. Landschulen.“
Rauvack-Nöres Mus. Hk. 11
I Bd. II Hft. 1825

29. „Veränderungen im Predigt-Amte nebst Personal-
Notizen.“
Rid. St.-Bl. 1811. № 20.
30. „Illustrierte Beilage der Rigaschen Rundschau“
1902 № 12.
31. H. Tobien - „Die Agrargesetzgebung Livlands
im 19. Jahrhundert“
IBd - Berlin 1899.
„Rd“ - Riga 1911.
32. L. Seraphim - „Baltische Geschichte im Grundriss“.
Reval 1908
33. „Livländische Bauverordnung 1819.“
34. „Statuten der Lehr-Anstalten, welche den Uni-
versitäten eingeordnet sind“.
Dorpat 1804.
35. „Plan zur Errichtung der Parochialschulen“
1805.
36. „Schul-Statut für den Lehrbezirk der Kaiser-
lichen Universität Dorpat“
Dorpat 1820.
37. „General-Superintendenten Dr. Karl Gottlob
Sommer's Briefe zum größten Theil
die estnische Literatur betreffend,
an den Pastor J. H. Rosenplänter“
Käsmäki. Pernau 1835 (1827)

38. „Materialien zur Kenntniss der lial. Bauer-
Verhältnisse“

Riga 1883.

39. „Zum Andenken Sonntags“

Riga 1827.

40. „Erinnerungsblatt an den 10. Aug. 1865, Sonntags
hundertjährigen Geburtstag, den
teilnehmenden Freunden dargebracht“

Riga 1865.

41. Gottlieb Schlegel - „Rede zur Einführung des Herrn
M. Karl Gottlob Sonntag als
Rector der Domschule zu Riga“

Riga u. Königsberg 1787.

42. Froben - „Rigische Biographien“ I Bd.

Riga 1881.

43. Liborius Bergmann - „Kurze biogr. Nachrichten
von den Gen. Sup. Livlands“

Riga 1814.

44. Prof. Pöhl - „Ajalooline ileraade koolikude
aremineest teistis“

Eest maa rahvas, kultuur

Tartus 1826.

45. L. Hollmann - „Die Volksschule in Livland.“

Dorpat 1876.

46. H. Lange - „Das erste Dorpat'sche Lehrer-Seminar“

Dorpat 1890.

mitte püüdnud antni
nimi K. L. Graue, mis
müüdnud miniatüüri
(and kth. 29)

47. Sass - „Studien Skizze über die Estnische
Volkschule (auf der Insel Oesel).
Leipzig 1865.
48. C.A. Bercholz - „Zur Geschichte der Rigaschen
Gesangbuches.“
Riga 1878.
49. K.G. Sonntag - „Sittliche Ansichten der Welt
~~und~~ des Lebens für das weibliche
Geschlecht“ 2 Bde.
Riga 1817.
50. K.G. Sonntag - „Ein Wort zu seiner Zeit für
verständige Mütter und erwach-
sene Töchter“
Riga 1798.
51. K.G. Sonntag - „Über Menschenleben, Kristen-
tum und Ausgang. 2 Teile.
Riga 1794.
52. K.G. Sonntag - „Über die Bildung junger Leute“
1789.
53. K.G. Sonntag - „Über die Vorteile d. deutschen
Literatur für die Bildung der
Jugend“
1788.
54. K.G. Sonntag - „Livlandische Landtagsprotokolle“
Riga 1821.
55. K.G. Sonntag - „Rigas Umgebung, Düna Strom

— XII —
und Jubiläum.

Riga 1810.

56. K. G. Sonntag — „Kurzer einfacher Inbegriff
der christlichen Religion“

Riga 1813.

57. K. G. Sonntag — „Entwurf zu einem Landes-
Katechismus für einen dreifachen
Versuch des Religions-Unterrichts“

Mitau 1811.

58. K. G. Sonntag — „Von Gott, seinen Werken und seinem
Willen“

Riga 1816.

59. K. G. Sonntag — „Lehrbuch der Religion“

Riga 1810.

60. (K. G. Sonntag) Lit. Ob. Cons. — „Katechismus der
christlichen Lehre.“

Riga 1816.

61. K. G. Sonntag — „Rigas Wohltätigkeit und
Gemeinsinn von 1801 bis 1825.“

Riga 1826.

62. K. G. Sonntag — „Anzeichnungen aus der Gesch.
Rigas von 1200 bis 1816.“

Riga 1817.

63. K. G. Sonntag — „Geschichte und Gesichtspunkt
der allgem. liturg. Verordnung für
die Luth. im russischen Reiche.“

Riga 1805.

64. K. G. Sonntag — „Sendschreiben des Gen.-Sup.
an die Luth. Prediger.
Riga 1806.
65. K. G. Sonntag — „Alexander in Paris“
Riga 1814.
66. K. G. Sonntag — „Nachtrag zu den Erinnerungen
an Roth.“
Riga 1818.
67. K. G. Sonntag — „Nachruf an den Propst
Chr. R. Gorgenson“
Riga 1814.
68. K. G. Sonntag — „Dem Andenken des evang. reform.
Prediger zu Riga Herrn Dr. J. Collins.“
Riga 1814.
69. K. G. Sonntag — „Rigas Jubiläums-Feier im Juli 1810“
Riga 1810.
70. K. G. Sonntag — „Unsere Lage“
1810.
71. K. G. Sonntag — „Die Feier des vereinten Sieges und
Friedensfestes d. 21 Juli. 1812 in der
St. Nicolai Kirche zu Pernau.
Pernau 1810.
72. K. G. Sonntag — „Die Feier des Reformations-
Jubiläums“
Riga 1817.
73. K. G. Sonntag — „Reform. Jubel-Feier in der

Rigaischen Abteilung der Russischen
Bibel-Gesellschaft"

Riga 1817.

74. K.G. Sonntag - "Feier der Freilassung des Liv. Bauern
den 6 Jan. 1820."

Riga 1820.

75. K.G. Sonntag - "Von den Früchten u. Denkmälern
der Reform.-Jubiläum.-Feier
1817 in den Ostsee-provinzen."

Riga 1824.

76. K.G. Sonntag - "Geschichte der Belagerung von
Riga unter Al. Michailowitsch"

Riga 1791.

77. K.G. Sonntag - "Monatschrift zur Kenntnis
der Geschichte u. Geographie des
russ. Reiches."

Riga 1790, 1791.

78. Provinzialrecht der Ostseegouvernements. II

St. Petersburg 1845.

mis ei munitoda ?

Erinnerungsblatt an

Sanatos' 100 Jahre

Erkenntnis

Sanatos' 100 Jahre

Wahrheit
nach

S: i kirchlichen
Sitzungen.

1875
Jah. 77-79.

Sisukord.

Sissejuhatus lhek. 1.

I osa.

- A. K. G. Sountagi biograafia ja karakteristika. lhek. 7.
- B. Liivimaa administratiivkord 19 sajangu algul. lhek. 36.
- C. Liivimaa rahvaooli areng kuni 18 sajangu lõpuni. lhek. 42.

II osa.

- A. K. G. Sountagi osa Liivimaa rahvaooli kujunemisel
kuni 1803. a. lhek. 56.
- B. K. G. Sountagi osa Liivimaa rahvaooli kujunemisel
1803 - 1827 a.
 - 1. K. G. Sountagi raated rahvaooli lhek. 82
 - 2. K. G. Sountagi osa Liivimaa rahvaooli kujunemisel
maasvate seaduste piires lhek. 93.
 - a. Liivimaa rahvaooli tegelike seaduste
valgustamine lhek. 93.
 - b. K. G. Sountagi piires rahvaooli kohta
kõnari määrusi elluviia lhek. 98.
 - c. K. G. Sountagi tegorus rahvaooli varustamisel
õpperaamatutega lhek. 107.
 - 3. K. G. Sountagi tegorus Liivimaal rahvaoolilise
seaduste alal lhek. 125.
 - a. Liivimaa pastoriid kohustatare ametisse
astumisel rahva kules eksami sooritama . . lhek. 125.

- b. K. G. Sonntagi tegemise ühenduses kooli-
komisjoni riiklikomarovoli asutamise =
koraga (1805) lmk. 128.
- c. K. G. Sonntagi osa 1819a. rahvaskooli sead-
muse kujunemisel lmk. 149.
- C. Lõppkõne lmk. 182.

Sissejuhatus.

Käesoleva töö ülesanne on selgitada
kõrvaldust, millest osa on etendatud.
Karl Gottlob Sonntag, kes oli Liivimaa
händelkooliinspektorid 1803-1827 aastal.
Liivimaa rahvaskooli kujunemisel.

Aeg, millele käsitletakse kirjandust, on
juba, on üsna huvitavamaid Liivimaa
mõnevõrris. Lääne-Euroopas. Lõunast
valgustusega põhimõtted vabadusest,
sõnnast, inimõigustest, mis võlts
sõnnast Voltaire, Montesquieu, Rousseau
tööst, loodest, leivad Liivimaa mõnevõrris
kompartist inimmaast, millel tööst

Sissejuhatus.

Käesoleva töö ülesanne on selgitada küsimust, millist osa on etendanud Karl Gottlob Sonntag, kes oli Liivimaa kindralsuperintendendiks 1803-1827 aastani, Liivimaa rahvakooli kujunemisel.

Aeg, millesse käsitatakse küsimus langeb, on üks huvitavamaid Liivimaa minevikus. Lääne-Euroopas levinenud valgustusaja põhimõtted vabadusest, sarnasusest, inimõigustest, mis vähe kasvanud Voltaire'i, Montesquieu'i, Dideroti ja teiste töödest, leiavad Liivimaal vastukaja. Kompaktselt inimmassist, milles tunti

ainult seisuslikke astmeid, astub esile üksik-indiviid, nõudes inimesele väärilisi õigusi. Hakatakse tähelepanu juhtima sotsiaalsetele vaherordadele, tunnistatakse olevas korras puuduseid ja vigu ja hakatakse otsima teid ja võimalusi hädalise mate paranduste läbiviimiseks. Aastasada de jooksul välja kujunenud ja traditsiooniliseks muutunud vaherorrad võetakse arvustuse alla ja nõutakse kiiremat parandust. Terred rahvakihid - orjastatud talupojad - kellele oldi harjunud vaatama ainult kui vajalikkudele objektidele, saavad üldise huvi keskkohaks. Ärksumad, ideelisemad isikud, mõjustatud vabaduse, sarnasuse ja üheõiguse ideest, saavad juhtivateks jõududeks, kes viivad rõhutatud talurahva isiklisele vabadusele, majanduslisele tervenemisele,

mis saab aluseks - ning on alati vajalikuks aluseks - vaimlisele vabanemisele, edenemisele inimsoo kultuuri teel.

Sellesse aega langeb Liivimaa talurahva seadus 1804 a., esimene tõsisem katse talurahva seisukorda parandada, ja talurahva vabastamise seadus 1819 aastast, mis andis talurahvale ainult isiklise vabaduse, jättes teda majandusliselt ära-rippuraks mõisnikust.

Sel ajal avatakse uuesti Tartu ülikool (1802 a.), mis sellest aastast peale on rahetpidamata töötanud. Sel ajal hakkab Vene valitsus osavõtma Baltimaade koolide korraldamisest, algab võitlus kooli ja eriti rahvakooli alluvuse pärast ühelt poolt Vene valitsuse ja teiselt poolt maa privilegieeritud omavalitsuse vahel, mis lõpet rahvakoolide viimisega haridus-

ministeeriumi alla 1885 aastal. Kiriku küsimus onab sel ajal terava kuju, tehakse eeltöid uueks kiriku seaduseks (1832), mis kiriku korraldusse olulisi muudatusi toob. Lõpuks kuulub sellise aega Vene - Prantsuse sõda, mille tõttu tuleb seiska probleemide lahendamisesse, niikasti talurahva vabestamise kui ka rahvakooli reformeerimise küsimustes.

Et ülesseatud küsimust, millist osa etendas K. G. Sonntag Liivimaa rahva-
kooli kujunemisel, lahendamiseks on mõnda-
pääsmatu tutvunemine tema biograafiaga,
rõhutades tegurisi, mis tema kasvamist
ja kujunemist mõjustasid. Tuleb minna
tagasi oludesse, milledest ta kasvas, et
mõista hiljem tema suhtumist ilmale,
et mõista motive, milledest tema mitme-
külgne tegevus tingit. Tuleb peatuda ka

tema karakteristikal, et saada ülevaadet tema väärtuslikust ja omapärasest isikust, mis võimaldab õige seisukoha võtmise tema tugevuse hindamisel. Teisels on tarvis omada ülevaade Liivimaa administratiivkorra, et mõista neid tingimusi, milledele tuli töötada K. G. Sonntagil, et saada ülevaade tegutsenavatest jõududest ja nende omavahelistest suhetest. Samuti peame tuttavad olema Liivimaa rahvakooli arenemisega, kuigi ainult peajoonetes, et mõista rahvakooli seisukorda ja omapärasest värvingut, mis on tingitud ajaloolisest areemisest.

Teises osas - ülesseatud küsimuse lahendamises - võime kasulikult eraldada kaks iseseisvat perioodi: esimene periood 1788-1803 aastani, mil K. G. Sonntag töötas Riias koolimehena ja pastoring,

Teine periood 1803-1827 a., mil Sonntag
 oli Liivimaa kindralsuperintendendiks.
 Sellele viimasele perioodile, kui tähtsamale,
 langeb peaaegu. Ühelt poolt on sarnane
 jaotamine võimalik, kuna Sonntag'i
 tegevus on neil perioodidel erisugune:
 esimesel perioodil kandne tegevus rahva-
 kooli kasuks, teisel otsekohene. Teiselt
 poolt on see tarvilik selgema ülevaate
 saamiseks. Teisel perioodil, k. g. Sonntag'i
 Liivimaa kindral~~superintendendiks~~ olemise
 ajal, on tähtsamaks momendiks tema tege-
 vuses Liivimaa rahvakooli alal, püüded
 ja saavutused õiguslike korra loomisel,
 mis on ühenduses rahvakooliga. Siin
 ühelt poolt tema tegevus 1805 ja 1806 a.
 ülikooli vastu rahvakoolisse puutuvates
 küsimustes, teiselt poolt 1819 a. talurahva
 seadusse võetud rahvakooli seaduse alal.

I osa.

A. K. G. Sonntagi biograafia ja karakteristika.

Karl Gottlob Sonntag -kannakärgne Lüüri-
maa kindralsuperintendent -ou sündinud
Saksamaal saksi linnakeses Radebergis
(Dresdeni lähedal) rabrikomaniku pojana.

Algõpetuse sai ta isalt ja kodulinna
linnakoolis. 13. aastast (mai kuus 1778
aastal) saadeti ta Raumburgi lähedale
saksi rüüstikooli, kuhu ta jäi viieks aas-
taks (kuni detsembrini 1783 aastal). Pea
õppeaineteks olid selles koolis klassilised
keeled, mille tõttu K. G. Sonntag oma

teadmistele neis keeltes varakult tugeva aluse rajas. See võimaldas temale klassistest keeltest enam kui formaalset haridust ammutada, ning klassiline kirjandus sai tema hariduse hüveks. Diszipliin selles koolis oli äärmiselt vali, vabaduse kitsendamine tuntav. Siiski jäid just sellest koolist K. G. Sonntagi kõige paremad mälestused. Tüse töö rahuldab tema tegevust, andis võimaluse mõne tunda oma võimistest, kuid ei muutunud tema andekuse juures talle koormavaks.

Üks paremaid K. G. Sonntagi tegevuse uurijaid, Riia „Ajaloo ja vanaaja uurimise Seltsi“ direktor Bernhard Holländer kirjutab K. G. Sonntagi selles koolis viibimise kohta: „Hier gewöhnte er sich an die

1) Illustrierte Bzg. d. Rig. Rundschau 1902 #12.

stetige Ausdauer und Verfolgung seiner Zwecke, die ihn in seiner späteren geschäftlichen Wirksamkeit so sehr auszeichnet."

Lõpetades selle kooli headestunnistustega (mit sehr ehrenvollen Zeugnissen), astus ta mais 1784 Leipzigi ülikooli. Kahe aastase ülikoolis õppimise järel sai ta õpetaja Rosenmülleri perekonda koduõpetajaks. Siin sai ta esimesed pedagoogilised kogemused, hakkas hupi tundma pedagoogilistest küsimustest.

Nähtavasti tunti K. G. Sonntagitema üliõpilaspõlvres vaimustatud pedagoogina, mida võime järeldada saksa koolimehe Böttigeri 3 kirjast ¹⁾K. G. Sonntagile. Böttiger informeerib Sonntagit omades pedagoogilistes ettevõtetes ja põhimõtetes kui isikut, kellel laialdased pedagoogilised huvid.

1) Rig. St. Bl. 1889 Nr. 25, 27.

kurze Zeit
hätte
kollte

Mun was kirjutab ta 17 juunil 1792 aastal:
 „Neulich wurde bei unserem Herder behauptet, Sie hätten gar keine Verbindung mit der Schule mehr. Dann sollte mirs Leid thun, daß wir einen solchen Mann aus unserem Orden verloren hätten. Aber ganz werden Sie uns doch nicht abtrünnig werden können. Die erste und früheste Liebschaft behält immer ihr Plätzchen im Herzen bei, wenn auch eine reichere² ausgestattete, begüterte Dame unsere Hausfrau würde.“

Akadeemilise ja pedagoogilise tegevuse kõrval oli K. G. Sonntag tegev ka kirjanduse põllul. Kaatamata sellele mitmekülgsele tegevusele, lõpetas ta kolme aasta jooksul ülikooli dr. phil. astmega.³

1) Rig. St. Bl. 1811a. 16 maist.

1788 aastal saab K. G. Sonntag kutsse Riiga doonkooli rektori kohale, oma sõbra Herderi soovitusel, kes ise oli Riias elanud ja nüüd teda Riia linnanõunik Moursile soovitas. Samal ajal avanes tal ka võimalus eradotsendina Leipzigis tööle asuda. Kui ta veel kahtles, millist kohta vastu võtta, tutvunes ta stud. theol. Collins'iga (^{holland}Riia reformeeritud koguduse pastor), kes oli Riias kaubaasjandust õppinud ja nüüd sõprade toetusel teaduslikku tööd jatkas. Collins'i mõjul¹⁾, kes Riiga vaimustaralt kirjeldas, riialaste ärsat meelt ja kodaniku vooresi ülistas, otsustas K. G. Sonntag Riia kasuks.

Riias asus K. G. Sonntag energiliselt ja täis huri asja vastu töösse, ning võitis juba esimese aasta jooksul üldise tunnus-

1) Rig. Almanach 1873 lhr. 28 per Holländer.

tuse. Ta näitas selle aastaga, nagu Albanus sel ajal täheudas¹⁾, kui paljude aastate tegevuse üks tugev mees ühesse aastase koondada võib. Ja kui järgmisel aastal vabanes Riia keiserliku lütseumi rektori koht, millega sel ajal Jakobi kiriku diakoni (Pastor-diakonus) amet ühes käis, valiti K. G. Sonntag neile kohtadele.

Samaal aastal abiellus ta.

Kohusetruuduse ja püsivusega töötas ta nutes ametites poolteist aastat, mille jooksul lugupidamist enese vastu tuntuvalt suurendas. St. Jakobi kiriku ülem-pastor Singelstädti surma järel, valiti K. G. Sonntag jaanuaris 1791 aastal tema järeltulijaks. Esialgu jäi ta edasi keiserliku lütseumi rektoriks, kuid

¹⁾ Holländer - Illust. Beilage der Rigs Rundschau 1902. #12.

järgmisel aastal pani selle ameti maha. Ta ei koondunud oma tegevust siiski mitte ainult kutse alale, vaid oli seal kõrval agarasti kirjanduspöllul tegev.

Nii hästi tublidus omas otsekoheses ametis, kui ka kirjandusline tegevus tutvustasid ja soovitasid teda ka väljaspool Riiga. Paljud tahaksid teda näha, enese huride eest võitlejana, kaastöölisena, ja seltsilisena, mitmel pool tahetakse ära kasutada tema energiat kõrget potentsi, tema kohusetunnet ettevõtlikust.

Nii saab ta 1800 aastal kutse Peterburgi Peetri kiriku pastori kohale, mille ta tagasi lükkab.¹⁾ 1802 aastal saab ta teise kutse, mis teda tahab tagasi võtta ta kodumaale, Dresdeni ülemkojapastori (Ober-Hofsprediger) kohale, mille ta samuti tähelepanemata jätab.¹⁾ järgmisel,

¹⁾ Pern. Wochenblatt 6. aug. 1827.

1803 aastal saab ta uue kutse - seekord Tartu ülikooli kirjusaalale ja teoloogilise literatuuri professori kohale, mille ta peaaegu oleks vastuvõtnud.

Juba varem (1799 aastal) sai ta Liivimaa ülemkonsistooriumi assessoriks. Selleaegne kindral~~superintendent~~ J. Dankwart õppis teda tundma andera, teguvõimsa ja sümpaatse mehe, kelles ta arvas leidvat kohase kandidaadi oma järeltulijaks. Kui nüüd märtsikuu 1803 K. G. Sonntag sai kutse Tartu ülikooli professori kohale, mida ta tahtis vastuvõtta, palus kindral~~sup.~~ Dankwart maanõunikude kolleegiumi¹⁾ nimetada Karl Gottlob Sonntagi oma abiliseks (adjunktiks) ja järeltulijaks, ning palve täitmiseks mitte viivitada, kuna ülem-pastor Sonntag on kutse Tartu saanud,

1) Res. und Conv. Recess v. J. 1803. Monat März.

mille ta võib vastuvõtta. Dankwarti palve leidis vastutulemist, ning Karl Gottlob Sonntag nimetati keisri ukaasiga 19st aprillist samast aastast kindral~~superintend~~endendi adjunktiks ja päretulijaks.¹⁾

Hiljem näitas tegelik elu, et see samm ei olnud liig vara astutud, sest vähem kui pool aastat hiljem, s. o. 13. juulil samal aastal suri kindral~~superintendent~~ Dankwart²⁾ ja tema asemele astus eelmainsitud keisri ukaasi põhjal Karl Gottlob Sonntag, millisesse ametisse ta jäi surmani.

Saades kindral~~superintendendiks~~ ei loobu K. G. Sonntag St. Jakobi kiriku ülempastori ametist. Kaherordne töö käis aga isegi energilisele Sonntagile üle jõu, ja ta oli sunnitud enesekulul ülempastori ameti

1) Res. und Conv. Recess v. J. 1803. Monat April.

2) Res. u. Conv. Recess v. J. 1803. Monat Julius.

juure adjunkti palgama. 1804 kuni 1807
aastani töötas tema abilisena Chr. G. Mayer,
kes selle järel läheb Pärnu pastoriks;
1809 aastast peale K. L. Grave, kes saab ka
1811 aastal tema järeltulijaks paroli kiriku
ülempastori kohal.

Varsti kasvab töö kindral~~superintendendi~~
ametis sedavõrd, et vaatamata abiliselle
on raske kahe ametiga toime saada. Nii
tulevad erakorralised tööd, nagu uue
parandatud saksa ja lätikeelse lauluraa=
matu väljaandmine, üldise liturgia korra
väljatöötamine, ülemkonsistooriumi ette=
võtte väljautarvete kahe eesti ja ahtu
lätikeelse kiriku käsiraamatu (Agende), ja
suurema saksa keelse liturgia käsiraamatu
väljaandmine.¹⁾ Kõigist neist töödest langeb

1) K. G. Sonntagi kiri 27. XII. 1805 maanõunikude kolleegi=
umile - L. riitelmanna arhiiv.

suurem osa kindral~~superintendendi~~.

Sellepärast on K. G. Sonntagil nõu
Jakobi kiriku ülempastori ametit 1805 a.
mahapanna, leiab aga kindral~~superin~~=
tendendi palga olevat liig väikse. Ta
pöörab palvega maanõunikude kollegiumi
kaudu keisri poole, et talle antaks
kindral~~superintendendi~~ palga lisaks
4½ adramaa suurune ^CStolbergi mõis tarvi-
tamiseks. Keiser jätab selle palve esialgu
rahuldamata, ja K. G. Sonntag on sunni-
tud kaht ametit edasi pidama kuni
1811 aastani. ¹⁾

1816 aastal sai ta kutse Saksemaale,
seekord Danzigi, kuid ta jääb Liivimaale
truuks. ²⁾

Hiljem kui eraisikute ja asutuste poolt,

1) K. G. Sonntagil kiri ülemkoos, st. 29 mail 1811 a.

2) Pern. Wochenblatt. 6 aug. 1827.

leiat k. g. Sonntag tunnustust vene valituse-
selt. Nii saab ta alles 1819 aastal ammu
igatsenud ^{Colbergi} Stolbergi mõisa 12 aastaseks kasu-
tamiseks¹⁾ ja 1822 aastal nimetatakse ta ^{gruue Colberg}
St. Anna ordu teise klassi rüütliks.²⁾

Tegevusrikka elu järel lahkub kindral-
superintendent Karl Gottlob Sonntag
lühikese haiguse järel surma läbi 17. juulil
1827 aastal 61 aasta vanuselt.³⁾

k. g. Sonntagi biograafiaks on peamiselt andmeid
kogutud:

1. Hollmanni^{anderi} artikkel. - „Illustrierte Beilage des Rigaer Rundschau“ #12. 1902.
2. „Erinnerungsblatt an den 10. aug. 1865 Sonntags hundert-jährigen Geburtstag.“

x

2) k. g. Sonntagi kiri ülemkonsistooriumile 23 augustist
1822. ül. kons. arhiiv.

3) ül. kons. assessori Budbergi kiri maakõunikude kolle-
giumile 18. VII. 1827. Rüütlik. arhiiv.

3. "Nekrolog" - Pennauesches Wochenblatt den 6. Aug. 1897.
4. "Die General-Superintendenten Livlands" Rigasches Tageblatt 1901. #122.
5. "Kurze biogr. Nachrichten von den gen. - Sup. Livlands" - Liborius Bergmann. Riga 1874.
6. "Karl Gottlob Sonntag" Rigasche Biografien I Bd. Riga 1881. Lhr. 163.

Kutse kõval on K. G. Sonntag rogu aeg
Liivimaal tegev olnud kirjandus põllul. Tema
kirjanduslik tegevus kuni kindral ~~super~~-
intendendiks saamiseni, erineb tema hilise-
mast toodangust probleemide valdkonnalt
ja käsitlemisviisilt. Üldiselt on selle aja
teosed lehekülgede arvult suuremad; on
ka kakheköitelisi teoseid, mida tema hilise-
mas toodangus ette ei tule. Hilisem toodang
kannab silmapaistvalt brošüüri ja artikli
iseloomu. Esimesel perioodil astub enam
esile probleem, teisel enam käsitlemisviis,
kuna ta siirdub oma lemmikalale ajaloole.

Hästi karakteriseerib teda K. L. Grave¹⁾ tema kirjanduslise tegevuse kohta tähendades: „wozu heigung ihn ^{iebt} triebt, dieses Forschen, Sammeln und Ordnen in Denkmälern früherer Zeit....“

Arhiivides töötamine on K. G. Sonntagi le teatud piirini kireks. Ta on töötanud väga mitmesugustes arhiivides, on arhivaale kodus töötamiseks nõudnud, näit. Eesti piibli tõlkimise ajalugu kirjutades, tellib arhivaale Stockholm arhiivist (mainib seda kirjades Rosenplänterile).

K. G. Sonntagi probleemid esimesel Riias tegutsemise perioodil on suuremalt osalt moraali ja kasvatusalalt, seega kooskõlas tema kutsega. Sel ajal on temalt ilmunud: „Über die Vorteile der deutschen Literatur für die Bildung der Jugend“ 1788, „Über die Bildung junger Leute“ 1789, „Über

1) Zum Andenken Sonntags, Riga 1827 lhr. 19.

Spiel, Tanz und Theater in Beziehung auf die Jugend" 1790, "Zwei Schulreden" 1789, "Ein Wort zu seiner Zeit für verständige Mütter und erwachsene Töchter" 1798 — need tööd käsitavad kasvatuselisi probleeme. Siiä juure võiks veel nimetada ühte — "Sittliche Ansichten der Welt und des Lebens für das weibliche Geschlecht", mis küll ilmunud 1817 aastal, kuid mis veldminud sellel ajajärgul. See raamat on välja kasvanud tema loengutest, mida ta pidas palju aastaid paremast seisusest tütarlastele leeriõpetusel (pastorina pani K. G. Sonntag leeriõpetusele iseäranis rõhku). Need loengud kandis ta ka ette Riias ja Tartus paremast seisusest naiskuulajatele, ja nagu ta ise raamatu eessõnas ütleb¹⁾, kõneles ta sagedasti mitmesaja pealise kuulajaskonna ees.

Moraali küsimusi puudutab sellest ajast

1) Lhk. 17.

peaasjalikult tema jutluste kogu „über
Menschenleben, Christenthum und Umgang“
1794, samuti ka „Ermunterung zum Gemein-
geiste“ 1795 (jutlus).

Ajalooline teos sellest ajast on „Geschichte
der Belagerung von Riga unter Alexei
Michailowitsch“ 1791. Ka on ta samal ajal
väljaandnud ajaloolis-geograafilist kuu-
kirja „Monatschrift zur Kenntniss der Geschichte
und Geographie des russischen Reiches“ 1790-1791.

Kindral-superintendendina on K. G. Sonntag'il
ilmunud trükit umbes 35 mitmesugust
raamatut, hulka artikleid mitmesugustes aja-
ja kuukirjades. Ka on ta ise väljaandnud
mitmeid aja- ja kuukirju, nagu „Ostsee-
Provinzen-Blatt“ 1823-27 aastani, mis osutus
tema väljaantud ajakirjadest kõige elu-
jõulisemana. Selles käsitatakse ka päeva-
korral olevaid rahvakoolisid puutuvaid

küsimusi, valgustatakse kooli seiskorda
statistiliste andmete kaudu jne. 1810 aastal
hakkas ilmuma seltsi „Literarisch-praktische
Bürgerverbindung“ poolt, mille lükkumise oli
ka K.g. Sonntag, ajakiri Rigasche Stadtblätter.
Esimese (1810) aasta oli selle ajakirja redaktoriks
Sonntag. Samal ajal ilmus temalt samas
ajakirjas umbes 18 mitmesugust artiklit.
Peale eelmainitud andis K.g. Sonntag välja
1817 aastal „Nebenblatt zum Zuschauer“, 1813,
1814, 1818 - „Livländische Blätter“, 1811 - „Aufsätze
und Nachrichten für protestantische Prediger
im russischen Reiche“.

Samal ajal ilmunud raamatutel üksikult
ei peatu, katsume vaid saada neist üldise
pildi.

Sellest ajast on pärit terve rida ajaloosis-
tooteid, näituseks „Geschichte und Gesichts-
punkt der allgemeinen liturgischen Verordnung

für die Lutheraner im russischen Reiche" 1805,
„Jahreszahlen aus der Geschichte von Riga" 1810,
„Anzeichnungen aus der Geschichte Rigas
von 1200 bis 1816" 1817, „Überreste und Vorbe-
reitung eines günstigeren Zustandes der Letten
in Livland von 1200 bis 1636" 1818; jne. Ka on
Sonntagilt saual ajal ilmunud rida qa-
loolise sisuga artiklid kuu-ja ajakirjades.
Muu seas on ta kirjutanud pübli eesti ja
lati keele tõlkimise ajaloo, mis ilmunud
esimest korda raamatus „Reform. jubel-Feier
in der Rigaschen Abteilung der Russischen
Bibelgesellschaft" 1817 aastal. Kõik tema
ajaloolised tööd on peaaegalikult andmete
korraldamine, faktide konstateerimine,
rõhem järelduste tegemine ja üldiste vahe-
kordade selgitamine.

Kalduvusest andmeid ja dokumente
koguda ja korraldada on ka kirjutatud

tema kubermangu valitsuse patentide register
(„Chronologisches Verzeichniss der Lief. Gouv. Reg.
Patente“ von 1710-1822).

Sarnasest kaldurusest räägivad rida
k. g. Sonntagi sulest ilmunud mitme sugu-
ste juubelite ja ühiste pidustuste kirjeldusi,
nagu „Feier der Freilassung der livl. Bauern“
1820, „Die Feier des Reformations-Jubiläums“
1817, „Von den Früchten und Denkmäler der
Reformations-Jubiläums-Feier 1817 in den
Ostsee-Provinzen“ 1824, „Rigas Jubiläums-
Feier im Juli 1810“ jne.

Edasi on k. g. Sonntagi ilmunud
rida raamatuid, mis on mõeldud õppe-
raamatutena: „Kurzer Inbegriff des
Confirmanden - Unterrichts“ 1809, „Lehrbuch
der Religion“ (proovitrükk) 1810, ja sama
raamatu teine väljaanne „Entwurf zu
einem Landes Katechismus für einen

dreifachen Versuch des Religions-Unterrichts" 1811, kolmas väljaanne samast raamatust ilmus 1823 ("Lehrbuch der Religion nebst konfirmanden Blätter"). 1813 aastal ilmut temalt "Kurzer einfacher Inbegriff der christlichen Religion", 1816 aastal "Katechismus der christl. Lehre" ja "Von Gott, seinen Werken u. seinem Willen", mis mõeldud vähemate laste õpperaamatuna.

Paar raamatut on sel ajal ka usulistel teemidel kirjutatud, on antud välja jutlusi, milledest tähtsam "Livländische Landtagspredigten" ilmusid 1821 aastal; on kirjutatud üksikute sõprade mälestuseks (Nachruf), nagu Roth'i, Girgenson'i, Collins'i jne.

K. G. Sonntagi kirjanduslises tegevuses peegeldub tema mitmekülgne huvi, tema töökus, järjekindlus, ja teguvõime.

Kutse ja kirjanduslise tegevuse kõrval

töötat K.g. Sonntag mitmetes seltsides, nagu
„die literarisch-praktische Bürgerverbindung“,
„die kurländische Gesellschaft für Literatur
und Kunst“, ja „Provinzial-Gesetz-Commission“,
kus ta oli harilikult nõupidamiste hingeks.¹⁾
Jena ladinä selts (lateinische Societät) valis
Sonntagi ennem tema kindralisuperinten=
dendiks saamist oma aulükmeks ja 1805
aastal, peale liturgia korra ilmumist, mille
välja töötajate hulka kuulus Sonntag,
valis Tartu ülikool tema audoktoriiks.²⁾

Kõige selle mitmekesise tegevuse kõrval
jõi talle ikkagi veel aega ja tahtumist
loengute ~~pe~~pidamiseks mitmesugustel
teenidel Riias ja Tartus; käätegelisteks
ettevõteteks, millest tähtsam tütarlastele
maksuta koolide (Freischule) asutamine

1) Holländer, Ill. Blg. d. Rig. Rundschau 1902 #12.

2) Pernausches Wochenbl. 6. aug. 1827a.

1810 aastal¹⁾. Oma Riia linna ajaloo loengute lõpul tegi ta kuulajatele ettepaneku, avada tütarlastele maksuta kool ja kutsus üles allkirju andma kohustusele toetada need kooli kindla summaga kolme aasta kestvusel. Üleskutse leidis sooja vastuvõtu, mille järelduisel asutati Riiga kaks maksuta kooli tütarlastele, millede õppeaineteks olid: lugemine, kirjutamine, rekendaamine, õmblemine, tikkimine, märkimine, usuõpetus, kombeõpetus, laulmine. Kolme aasta pärast muendati allkirju ja koolid töötasid edasi. Just heategeliste asutuste ellukutsujana mäletab K. G. Sountagi Riia linn.

Mitmekülgse huviga tabaralt karakteriseerib K. G. Sountagi Berkholtz²⁾. Sountag

¹⁾ Rtg. St. Bl. 1810. lhn 470-473.

²⁾ Erinnerungsblatt an den 10 Aug. 1865 Sountags hundert jährigen Geburtstag.

oli mees, kelle välimus sidemusele haruldaselt vastas. Ta oli teo- ja elu inimene (ein Mann der Tat und des Lebens), kelle juures võis tähele panna, et inimese väärtus ja tähtsus ei ripu nii palju tema püüdmiste resultaatidest ja saavutustest, kui seesmistest, juhtivatest printsiipidest, millede järele ta oma tegevust normeerib. Mitte nii väga see mida ta saavutas, kui see, kuidas ta oma elu ülesandest kiinnihakkas, andis temale rõõblise suuruse. Sarnasena võitis ta kohe igal pool tunnustust.

K. L. Grave¹⁾ karakteriseerib Sonntag'i kui isikut, kellele midagi inimlikku võõraks ei jäänud (... dem nichts Menschliches fremd bleiben kann), kes on püüdnud edendada kõiki üldkasulikke ettevõtteid, kes on igat juhusst kasutanud, et puudustele näidata,

1) Zum Andenken Sonntag - Riga 1827. lkr. 19, 20, 21.

riku parandada, viletsust pehmendada. Sonntag oli väsimata ja püsis ettevõtetes, kuid siiski elava, kiire ja laiaulatuslise vaimuga. Ta asus probleemide lahendamisel alati õigele vaatenohale, omas selge raate asjadele, ta otsused olid alati küpsed. Tema teadmised olid laiad, kuid seal juures oli ta vaba eelarvamistest ja arvestas alati ka teiste arvamistega. Ta oli seltskondlik, sõbralik, avalik, tundis tarvidust inimesi rõõmustada. Kõik inimlik oli temale lähedane, ta tundis tarvidust anda ja aidata. Paljudele oli ta nõuandja, aitaja, trööstija, eestkostja, soovitaja.

Eel toodud karakteristika on laenukõnest, mis võiks kaasa mõjuda isiku heledamates värvides nägemiseks, kuid tutvunedes k. g. Sonntagiga elutööga peame paratamatult

samale seisukohale asuma. üks iseloomu
joon, mis siin liig vähe rõhutatud, on
tema tugev kohusetunne. Kohusetäitmine
käib punase niidina tema tegevusest läbi.
Ta ise avaldab selgelt, kui kõrgelt ta
kohusetäitmist hindab trükitud tsirkularis
1814 aastast Liivimaa pastoritele. Ta ütleb,
et pingutuste tasu on, teadmine, et oma
kohustusi vaatamata raskustele on rõõmsalt
täidetud? Ta tundis ennast kohustatud
olevat aitama, kus nägi puudusi ja vigu.
Sellepärast valgus tema tegevus laiali,
haarates kogu seltskondlist elu. Ühelt poolt
peame hindama seda Sonntagi väärtusliku
karakteri joonena, teiselt poolt aga ei saa
vaikides möödamiina asjaolust, et nii

1) ... da es für so manche Anstrengung ja am Ende
kaum einem andern Lohn gilt, als bei dem Gefühle,
es schwer zu haben, das Bewusstsein: sein Pflicht dennoch
zu thun; und sie freudig zu thun.

mitmekülglise tegevus ei lase kõiki jõude
koondada ühele tegevusele, milles oleks
võimalik saavutada suurt ja kõrget. Seal
juures on K. G. Sonntag teinud palju
rohkem, kui suudab üks harilik inimene,
ja meil ei ole õigust temale ette heita, et
ta oleks oma tegevust mitmele alale killus-
tades, loinuks ehk lohakaks päänud ameti-
talitustes.

Teine karakteri joon, mis erilist rõhu-
tamist väärib, on tema tagasihoidumata
välpaastumine oma veendumuste läh'võim-
sel. Kui ta on veendunud mingi ettevõtte
paremuses ja vajalikkuses, siis kasutab ta
kõiki võimalusi, et seda võidule aidata,
töötades püsivalt ja järjekindlalt. B. Holländer
karakteriseerib teda järgmiselt¹⁾: „In mannhafter
Weise ist er für das, was er als Recht erkannt hatte,

1) Illust. Blg. d. Rtg. Rundschau 1902 Nr. 12.

ohne allen Menschenfurcht eingetreten."

Humaansus, vabadus ja sarnasus, millest
ideedega ta tutvunes ja kokku kasvas uli-
õpilaspõlv, on jätnud jälgi kogu tema
pärastisele tegevusele.

Valgustusaja ideed ei ole revolutsiooni-
lised, nende laiaulatusline levimine ei too
enesega tingimata kaasa revolutsioonilisi
liikumisi. Pooldatakse sotsiaalsete olu-
kordade revideerimist, parandamist, regu-
leerimist absolutistlike isevalitseja
poolt. Prantsusmaal - valgustusaja ideede
sünnimaal, vaadati neile ideedele ülemates
klassides enam skeptiliselt kui mujal
Euroopas. Siin hakkas liikumine kodanlastest
kihtidest ja viis revolutsioonile, millest
esialgu usuti kaua hellitatud ideede

elustamist, surnunud õhu puhastamist. Revolutsiooni käigust selgus aga, et rahva suveräniteet viib massi valitsusele, sarnasus idee - haritlaste allaheitmisele massi poolt; vabaduse idee guillotine'le. Selle järelle sünnis teistkordne ideede ümberhindamine. See oli iseäranis tuntav Saksamaal, kus läheduse tõttu revolutsiooni külge hakkamist kõige enam oli kartä. Sarnane ideede ümberhindamine peegeldub iseäranis selgelt saksa sel ajal laialt loetud kuukirjas „Teutscher Merkur“, mille väljaandjaks oli Wieland. Ägedad vabaduse ja sarnasuse ideede kuulutajad muutusid mõõdukateks. Sarnase mõõduka valgustusaja jüngrina esineb meile ka hiljem Riias K. G. Sonntag. Nagu hiljem näeme, pooldab ta rahvale vabaduse andmist järk-järgult, kuna järsku vabaks saanud ori ei mõistaks

rabadust õieti kasutada.

Valgustusaja ideed on ühelt poolt vormi-
nud K. G. Sonntag'i isikut, teiselt poolt on ta
Fichte sõbrana ¹⁾ läbiimbenud ratsionalismist.
Jumala teenistusnord, mille ta tarvitusele võtab,
õppeaamatus, mida ta kirjutab, jutlused
mida ta peab ja välja annab, kannavad
tugevat ratsionalismi pitsatit.

K. G. Sonntag ei oleks meile arusaadav,
kui meie ei vaatlaks teda valgustusaja ideede
kandjana, ratsionalismi edustajana. Need
ideed on ta kaasatoonud kodumaalt, omanud
need nooremehena ülikoolis. Ideed, mis poiriz-
kuses ärkavat noortmeest luuleleunud üle
reaalsuse tõstid, kauged sihid, milledele
ta poirikeselikkuses andus, elavad edasi
mehe, mõjustades kogu tema elutegevust.

¹⁾ Seraphim - Baltische Geschichte im Quindress. Th. 374.

B. Läärimaa administratiivkord

19. sajangu algul.

19. sajangu algul oli Läärimaa laiaulatusline omavalitsus privilegeritud rüütelnonna käes.

Tähtsamaks omavalitsuse organiks oli maapäev (Landtag), mille hääleõigusliste osavõtjate arv püüdis immatrikuleeritud rüütelnonnaga. Rüütelnonna matrilisel kujunes välja juba 18. sajangu keskelt, ning uute perekondade matrilisse kandumiseks oli tarvis ¹⁾ $\frac{2}{3}$ maapäeva häälest. ²⁾

Linnadest oli ainult Riial õigus maapäevast täieõiguslise liikmena osavõtta. ³⁾

1) 1759 a. maapäeva otsuse järgi.

2) Tobien, „Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jh. I Teil, S. 27.

3) Tobien, eelm. t. l. 28.

Maapäeva otsustamisel alla kuuluvad kogu maa ja riitlaskonna asjadene puutuvad riigivalitsuse ja era ettepanekud, samuti kirikuse ja kooli puutuvad ettepanekud ja palved; ametnikkude valimine, kes maapäevast rippuvad olid jne. ¹⁾

Maapäeval oli õigus omal initsiatiivil algatada seadusandlust. ²⁾ Tal oli õigus osavõtta kiriku asjadest ja mitmesuguste ära-astutuste iseäranis rahvakooli ülevalpidamisest ja valitsemisest. ³⁾

Maapäeva otsused, mis käisid riitlaskonna siseti ehk majandusliste küsimuste kohta, ei vajanud kinnitamist, neist tuli arvult teatada kubermangu valitsusele. Maa üldistesse küsimustesse puutuvad otsused

1) Provinzialrecht II, 84 punkt.

2) Provinzialrecht II, 83^a p. per Tabien

3) Provinzialrecht II, 32 p.

tulid riigivalitsuses kiinitada, mille esitajaks oli kohapeal kindralguberner.¹⁾

Maapäev oli seadusandlik instants. Talis 12 liikmelise maanõunikkude kollegiumi (Landratskollegium), mis peamiselt osutus täidesaatvaks võimuks. Iga maanõunik (Landrat) oli ühe kuu aastas valitsuse esotsas. Maanõunikkude kollegiumi koosid kokku tähtsamad omavalitsuse harud.

Igast maakonnast valiti eraldi kaks ehk kolm seadikut, kes täitsid kahe sugust ülesannet. Esiteks moodustasid nad komisjoni (der engere Ausschuss), mis maapäevade istangute ajal ettepanekud läbi harutas ja ühes maanõunikkude „votum consultativum“iga maapäevale ette pani. Teiseks kuulusid nad aadli konventi (Adelskonvent), mille ülesanne oli korraldada maapäevade vahel ajal

¹⁾ Provinzialrecht II - 122.

- tähendab kolme aasta jooksul, otsustada tähtsamad küsimusi, mida resideeriv maa-nõunik otsustada ei võinud.¹⁾

Maapäeva istangute ja maakondade saadikute koja (Kreisdeputiertenkammer) presidendiks oli maa maršal (Landesmarschall), kelle tegevuskava ei olnud kindlasti piiritletud. Ta ülesanne oli kaitsa riigikonna üldised huvid.²⁾

Üldised kiriku küsimused kuulusid riigikonna kompetentsi.³⁾ Seal kõrval, kui kirikule omanalatus kiriku ja rahvakooli sisetes küsimustes. Kõrgem kiriklik instants oli Livi-maa ülemkõniskorsium, (Livl. Ober-Konsistorium), kiriku ja rahvakooli näimine korraldus-quoad externa- allus ülemkirikusestseisja ametile

1) Tobien, aelm. t. lhn. 33.

2) Tobien, aelm. t. lhn. 34.

3) v. elp. lhn. 37.

(Ober-Kirchen-Vorsteher-Amt). Need instantse oli
Liivimaal neli - Tartu, Pärnu, Riia ja Volmari
maakondades.

Kirikueestseispaamet koosnes maanõunikust,
kes oli esistujaks, ühest vaimulikust liikmest ja
ühest ilmalikust assessorist.¹⁾

Kirikueestseispaametele allusid kiriku-
konvendid (Kirchenkonvente), mis kihelkonna
kiriku externa üle valitsesid. Nad koosnesid
kahest kirikueestseisjast, kes olid kirikukon-
vendi presidentideks, kohalikust pastoriga,
koguduse esitajatest ja kirikuhoolikandjatest
(Vormünder). Otsusandev hääleõigus oli
kirikueestseisjatel ja koguduse esitajatel kuni
pastor ja kirikuhoolikandjad omasid ainult
konsultatiivse hääleõiguse. Kirikueestseisjad
(Kirchenvorsteher) oli koguduses kaks. Nad valiti
kihelkonnas asuvatest mõisnikest ehk

¹⁾ Tolien, alm. 4. lhn. 35.

nende asetäitjatest. Hiljem anti eesõigus
immatrikuleeritud mõisnikkudele.¹⁾

Eelmisest pärneb, et 19. sajangu algul
Liivimaa rahvakool allus pastori kaudu
quoad interna Liivimaa ülemkousis =
tooriumile, kirikukonventide ja ülem =
kirikueestseisja ameti kaudu / maaõunike =
kude kolleegiumile - s. o. riigikonnale.

quoad ex-
terna

valitus, maa privilegieritud riigikonnale,
kui ju, väljakuulutatud. Selgeina pildi
rahvakoolist ja selle kotte määratud seadus-
test ja määrustest saame, mis näid anti
kavitarad, rahvakooli ajaloolist arengust
jälgides. Määrustest alates on maa
selle juures territooriumi mureks 19. sajandi
auremusest. Sellel alal, üldiselt on die Geschichte
to die Livländischen Landeskulen. 2. Band

1) Tobien, eelm. t. lxx. 35, 36.

C. Liivimaa rahvakooli areng

kuni 18 sajangu lõpuni.

Liivimaa rahvakool, nagu ta esineb 18 sajangu lõpul ja 19 sajangu algul, on vähem kui kaheaja aasta jooksul mitme = suguste tegurite kaas mõjul, nagu riigi valitsus, maa privilegieeritud rüütelkond, kirik jne, väljakujunenud. Selgeima pildi rahvakoolist ja selle kohta maksvatist seadustest ja määrustest saame, mis meid eriti huvitavad, rahvakooli ajaloolist arenemist jälgides. Usaldusväärse allikana võime seal juures tarvitada muuseas k. g. Sonntagi uurimust sellel alal „Übersicht von der Geschichte der Livländischen Landschulen“.¹⁾ Esas on

¹⁾ Raupach, Neues Museum der deutschen Provinzen Russlands I Bd.

utleb Sonntaq, et ükski ajalooline joon,
misda ta on ettevaunud, ei ole ebaõige?¹⁾
Meil ei ole põhjust nende sõnade juures
kahelda, kuna tunneme teda andunud,
kirglike arhiivides töötaja ja objektiivse
süsteemiseerijana.

Liivimaa rahvakooli mõte on tekkinud
Rootsi valituse juures, mis osutus ka rahva-
koolide rajajaks Liivimaal. Esimesed katsed
sellel alal püüdsid siinapool, et iga
kiriku juure kõster ametisse pandaks, kes
oleks ka ühtlasi kooliõpetaja, ja kiriku
lähedale koolimaja ehitataks. Neist püüetest
Rootsi ajal kaugemale ei jõut^{ud}. Sarnaseid
kooli nimetati kõhelnouna koolideks, ja nende
ülesanne oli õpetada noorsoole katekismust
(viit peatükki) lugemist ja laulmist. Liivimaa

1) ... „kein einziger dieser historischen Züge ist un-
wahr oder auch untreu.“

rahvakooli rajamisel käis Rootsi valitsus es
ja sundis aadlit järele tulema; aktiivselt
aitas ka kaasa kirik.

Kihelkonna koolide asutamiist nõuti
kordunalt.

1625 aastal leiame esimest korda ajaloo=
listest dokumentidest Liiwimaa rahvakooli
mõtte Rootsi kuningas Gustav Adolphi kiriku
visitatsioonil artiklis, kus koolide järele
küsitakse. Et sellele küsimusele mõnel pool
oleks jätavalt vastatud, selle kohta puudu=
vad teated.¹⁾ 1634 aastal nõudis kindral =
kuherner Skytte, et suuremate maakirikute juures
„saksa koolmeister ehk koster ülal peetakse.
1645 nõuab piiskop Thering kogudustelt umbes
sama. Mõlemad nõudmised jäävad tagajärjete.

¹⁾ Sonntag - Gesch. d. livl. Landschulen, lhz. 13.

²⁾ prof. Pold „Ajalooline ülevaade kooli olude arenemisest
Eestis“ Eesti. Maa, Rahvas, Kultuur. lhz. 946.

1650 aastal nõuab kindral^{superintendent} Stalenus ülemkonsistoriumi nimel kindral = kuberneril kaudu, et iga kirik kõstri ametisse paneks, kes talurahva kui ka saksa keelt valdaks ja noorsugu õpetaks. Maapäev otsustas, et kui kusagil kõstri maa leidub, siis võiks seal kõstri ametisse panna, vastasel korral aga ei või riigikond omale nusi kohustusi peale panna lasta.¹⁾

Rahvakooli mõte ei vaibu nende ebaõnnestumiste tõttu. Juba 1668 nõuab keegi (vististi mõni maanõunik-ülemkirikueestseisja), et iga kiriku juures kõster ametisse säetaks, kes kihelkonnas ringi käiks ja talupoegi usu =

1) Sonntag, eelnimetatud artiklil lhn. 14. „Wenn, bei einer oder der anderen Kirche, Küsterland betreten werden sollte, so findet man „nicht unbillig“ das zu restituieren. Wo aber keines zu finden, müsse er bei Alten bleiben, und könne Ritter- und Landschaft sich hierin nichts Neues aufbürden lassen.“

õpetuses õpetaks: "... hart einbilden solle, dass Gott, Gottes Wort, die heilige Dreifaltigkeit, das ewige Leben, Tod und Hölle sei, und sie zum Kirchen- und Abendmahl gehen anhalte"¹⁾

Kõige nende püüdmiste resultaat oli see, et vanemates kirikuvisitatsiooni protokollides 1668 ja 1669 aastast süü ja seal köstri ametisse seadmist (bereits-angestellt, eben dotiert) mainitakse, kes peab talupoegi palves õpetama.²⁾ Kõig 1678 aastast kuulume esimest korda, et laste õpetamise eest köstrile ka eritasu maksetakse. Nii on üks kihelkond kiriku katsumisel rahatahtlikult nõusolekut avaldanud köstrile peale maa ka viljapalka maksta, kui ta lapsi lugema õpetab.³⁾

Mõned aastad hiljem asusid koolipõllul

1) Sonntag, eelm. art. lhx. 15.

2) Sonntag, eelm. art. lhx. 15.

3) prof. Pold, eelm. art. lhx. 946.

tööle mehed, kellede tegevus laias piirkonnas
koolide tekkimise eelduseks sai, kuna nad
ettevalmistasid maale kooliõpetajaid. Üks
neist, praost Glück Marienburgis, asutas 1683
oma kihelkonda kolme kooli millede lõpetajad
õpetajatena Võnnu kreisis tööle asusid.¹⁾
Teine, Bengt Gottfried Forselius, asutas 1684 Tartu
lähedale Piiskopi mõisa seminari, milles 4 aasta
jooksul umbes 160 rahvakooliõpetajat hariduse
said.²⁾

Umbes samal ajal teeb kirikuseadus 1686
aastast lugemise õpetamise kõtrile kindlaks
kohustuseks, ning nõuab lugemise oskuse
katsumist kiriklikel viitavoorudel.³⁾ Sellega
saab kooliõpetaja amet kõstri ametiga
seaduslikult ühendatud.

Lõpuks jõutakse nii kaugele, et 1687 aastal

1) Tolien „Die Agrargesetzgebung Livlands, Bd I lhn. 38.

2) prof. Pöld - eelm. art. lhn. 946.

maapäev kindral-kuberner J. J. Hartferi ettepanek
rasturõtab, et iga kiriku juure kõster ametisse
pannakse, kes täidaks ka kooliõpetaja aset,
ja et kirikute juure koolimajad ehitataks!

See oli seadus alal kõrgem saavutus rahva-
kooli suhtes Rootsi ajal. Selle seaduse ellu
viimine viibis aga kaua. Kindral-kuberner
oli sunnitud rüütelkonnale selle kohustusi
meeldetuletama, kuid ka see aitas vähe.
Mõju rikkam oli rahvakooli elus samuti, mida
Rootsi valitsus 1694 astus, kiirkõdes igale
 kihelkonnale koolile ülalpidamiseks $\frac{1}{4}$ adre-
maad.¹⁾

Tärgnevad näljasaastad, katk ja Põhja-sõda
tõid seisaku ja tagasihüppemise rahvakooli
arengusse. Nii võime kokkuvõttes Rootsi aja
kohta Liivimaa rahvakoolis öelda, et nõuti

1) Tolien, eelm. töö, lhek. 39.

2) Tolien, eelm. töö, lhek. 40.

seaduslikult igasse kihelkonda kihelkonna kooli asutamist, mille kooliõpetajaks oleks koster, ja koolimaja ehitamist; ka varustati kroonu mõisates koolid maaga. Elluviia seda, mis seadus rahvakooli kohta nõudis, peale tuleva külga ja sõjatoitu ei suudetud.

Liivimaa vene valitsuse alla langemisega jäärivad rahvakooli kohta rootsiaegsed määrused maksma, ja juba 1711 aastal nõuab vene valitsus rahvakoolide nimesti käimepanemist.¹⁾ Kuid kestis kaua, enne kui see tegelikult läbi viidi.

Hiljem (1730 aastast peale) tegi Liivimaa maapäev kooliküsimusega mitmel puhul tegevust²⁾, mille resultaadiks võime pidada asjaolu, et kihelkonna koolide kõrval olid ka üksikud mõisad kooli asutatud,

1) Sonntag, eelm. art. lkr. 19.

2) Tokien, eelm. töö, lkr. 41.

mis selgus 1736 aasta general-kirikuvisitatsioonis. Nii oli Rõuge kihelkonnas 6 mõisakooli.¹⁾

Umbes samal ajal sai Liivimaa rahvaskool tõuke uue esilekerkinud faktori, vennaste koguduse poolt. Näituseks asutas selle usu poolehoidja kindrali proua Hallart Volmari lähedale esiteks harilikku talupoegade kooli nelja kooliõpetajaga, kus 1736 aastal oli üle saja õpilase. 1737 aastal asutas ta Volmari kooliõpetajate seminari. Seal juures hoolitses kooliasutaja ka õpilaste ülespidamise eest.²⁾

1739 aastal nõudis Liivimaa kirikuralitsus, et noored inimesed, kes lauale tulevad, peavad lugeda oskama, kuid selle õppimine jäi koduses või „leerikooli“ asjaks, milleks köstrikool järjest enam ja enam muutus.³⁾ Hiljem saab just see

1) Sonntag, eelm. art. lhx. 19.

2) prof. Pöld. eelm. art. lhx. 947.

nõudmine tugevaks kooliskäimise tõukeks.

Uut õhku Liivimaa rahvakooli arenemisesse toob kenemaa valgustatud isevalitsuse Ekaterine II valitsus. Tema usaldusmehena töötas Liivimaaal kindralkuberner krahv Browne.

Kindralkuberner Browne ettepanekul tuli 1765 aasta Liivimaa maapäeval muu seas ka rahvakooli reformimise küsimus päevakorrale. Maapäev otsustas, et kihelkonna koolid tulevad viibimata asutada, kus nad puuduvad. Peale selle tehti mõisnikele ülesandeks, et iga mõis, mis üle 5 adramaa suur, omal kulul mõisakooli pidi asutama, kus eugenist ja katekismust õpetatakse. Sellega otsustati uus kategooria kooli asutada, milledest hiljem vallakoolid välja kamasid. Lapsed, kes mõisa koolis, ehk kodus ettevalmistuse oled saanud pidiid, kui mõisnik ja pastor tarvilikuks pidasid, kihelkonna koolis oma

oma õppimist jätkama." Seega oli kihelkonna-
kool mõeldud teise astme koolina, nagu ta
hiljem, peale 1819 aastat rälga kuunes. Et
sarnased kihelkonnakoolid sel ajal ka kusagil
asutatud oleks (peale üksikute erandite 19 sajangu
algul), sellest ei kuule me hiljem midagi,
vaid kihelkonnakool samuti kui mõise kool
oli etteralumnistus kohaks leeriõpetusele. Õppimine
teki selle maapäeva otsusega kõigile obliga-
toorseks, kuid mitte kooliskäimine. Vanemad,
kes tahtsid, võisid omi lapsi ka kodus õpe-
tada. Kooliskäimise järele valvas pastor. Ta
pidas koolis-kohustusliste ja kodus õppivate
laste nimekirju. Koolis-kohustusliste laste
nimekirjad andis ta mõisnikule, kes pidi
selle eest hoolitsema, et need ka tegelikult
kooli läheks. Korraliku kooliskäimise järele
pidid valvama niziku eestseisjad, kes pidid

1) Maapäeva otsuse 6nd punkt per Tobien, eelm. t. lkr. 43

igal nädalal kooli visiteerima, ja koolist puudumist mõisnikule teatama.¹⁾ Pastor pidi kodu õppipäid lapsi lihavõtte ümber katsuma. Leidis ta need katsumisel mitte tarviliselt edasi jõudnud, tuli nad järgmisel aastal mõisa ehk kihelkonna kooli saata. Rahvakooli pidi pastor vähemalt kord kuus katsuma.²⁾

Mõisnik ja pastor pidid eraldi aruanded kooli kohta ülemkirikueestseisja ametile saatma (milline amet oli asutatud 1671 aastal), mida teine teisega võrreldi ja mingi loharuse selgumisel, vastavad abinõud tarvitusele tulid võtta?

Hiljem, 1774 aastal laiendati kindralguberneri instruksiooniga ülemkirikueestseisja võimupiirkond. Selle ajani oli ta võim piiratud kooli õukonnu ja distsipliiniga küllega, nüüd laiendati see ka kooli kaas-

1) Totien, e. l. m. töö. l. k. 43.

2) Sonntag „Bericht zum Kirchen Etat“, käänikiri.

ülervaatuse (Schulen-Mit-Ober-Aufsicht) peale.¹⁾

1785-7 aastani, mil oleks võinud 1765 aasta maapäeva otsused juba elluviidud olla, korraldas kindralkuberner Browne koolide revisjonid, mis näitasid, „et sellest hoolimata mitmes kihelkonnas ühtki kooli ei olnud, ja kui nad kusagil teotseidki, siis peeti neid enamasti mõisarehtedes, saunades, suitsutaredes ja isegi kõrtsides; kooliõpetajateks olid suuremalt jaolt kehalikule tööle kõlbmata inimesed: vigased ja sandid.“²⁾ Kindralkuberner Browne nõudis sellepärast 1787 aasta maapäevalt 1765 aasta otsuse elluviimist³⁾, kuid oodatud tulemused jäid ära.

Vaadates Lääne- ja Liivimaa rahvakooli seisukorda 18 sajangu lõpul, näeme, et seadus nõuab

1) Sonntag, eelm. art. lkn. 21.

2) prof. Böld, eelm. art. lkn. 947.

3) Tobien, eelm. 7. lkn. 44.

kõikides vähegi suuremates mõisates mõisa
koolide asutamist, millede kõrval on ette
nähtud igas kihelkonnas kihelkonnakool, mille-
de õpetus piirdub lugemise, peatükide ja
laulmisega. Koolide asutamine ja ülal-
pidamine on mõisniku kohustus. Koolide
ülväätus allub kirikule ja kihelkonnale.
Õppimine on kõigile lastele obligatoorne,
kuigi mitte koolikäimine. Lõpuks nõutakse
leerituliõpetelt kindlasti lugemise ja pea-
tükide mõistmist. Tegelikult pole need
nõudmised kaugeltni läbi viidud.

Puuduvad täiesti kooliõpetajate ette-
valmistus asutused, ja kohased koolimajad.

II osa.

A. K. G. Sonntagi osa Liivimaa rahvakooli arenemisel kuni 1803 a.

Eeltoodud biograafiast nägime, arus
Karl Gottlob Sonntag Riiga 1788 aastal, kus
ta töötas keskkooliõpetajana ja pastoriina
kuni 1803 aastani, mil ta sai Liivimaa kin-
dralsuperintendendiks. Huidame pilku
K. G. Sonntagi teguvusaajale 1778-1803 üles seatud
probleemi seisukohalt, ja püüame vastust
leida küsimusele, kas on põhjusest olitada, et
veel noor keiserliku lütseumi juhataja ja
pastor võis otseselt ehk kaudselt osa etendada
Liivimaa rahvakooli kujunemisel?

Selle oletuse vastu räägivad asjaolud, et
K. G. Sonntag, kui vööras Lürimaal, rajas
aega valitsevates oludes orienteerumiseks. Ta oli
valitseva klassi liige, milline asjaolu teatud
mööduis mõttekäiku mõjustab, kuna rahva
huvid ei seisa talle nii vahetumalt lähedal,
nagu see teistsugustel asjaoludel oleks võinud
olla. Kolmandaks seisab ta sotsiaalsete ja
rahvakooli küsimuste lahendamisest eemal,
taandudes teistsugusele huvide piirkonda-
oma ameti alal ja kirjanduspoollul. Teatud
piirini oli tema mõttekäik kiindunud
kasvatuse ja haridusprobleemidesse, millesid
Lürimaa rahvakooli küsimustes valitsevates
olukordades arvesse ei saanud tulla, kuna
olev rahvakool ei tundnud mingit kasvatuse-
probleemi, olles vaid kohaks, kus kuidagi
õpetati lugema, i. o. omati teatud oskus,
õpiti mehaaniliselt viis pääturki pähe, ^{ilma} et oleks

hoolt kantud selle eest, et need pätünikid oleksid saanud ka haridusväärtusteks. K.g. Sonntagi kasvatus ja haridusprobleemid olid käsitatud kõrgemast seisusest noorsoo seisukohalt. Peaasjalikult huvitas teda kõrgemast seisusest tütarlaste kasvatus, kuid seal kõrval ka kasvatus ja haridusküsimused üldiselt.

Teiselt poolt oli K.g. Sonntag valgustusaja laps, kes on kaua hellitanud inimõiguse, rahaduse ja sarnasuse ideid. Ta on karakterilt häategu, tunneb ennast kohustatud olevad aitama, kus näeb puudusi ja vigu. Ta tunnis-
tab inimõigusi ka orjastatud talurahva kohta. Tema seisukoht jumala sõna kuulutajana nõuab seisukoha võtmist ebanormaalses ja ebainimlikes seisuste vahelkorras rõhutatud talurahva kasuks. Bernhard Holländer ütleb selle kohta: „Die hohe Auffassung, die er von seinem geistlichen

1) Illust. Blg. d. Bzg. Rundschau 1902 Nr. 12.

Ante hatte, bewog ihn in wirkungsvoller Weise seine Stimme zu erheben zum Schutze der leibeigenen Bauern." K.g. Sonntag oli vööras Lõvimaal; oleva korra traditsiooni mõju ei võinud olla tenea juures nii tugev, kui kohalike sakslaste juures, kes olid lapsest saadik harjunud nägema sarnast korda, mis näis neile kõige loomulikuks seisukorrana. Hii oli K.g. Sonntagil eeldusi olevate olukordade enam erapooletuks hindamiseks, kritiseerimiseks, kui Lõvimaal alles kasvavad isikutele. Lõpuks õppisime K.g. Sonntagit tundma isikuna, kes probleemide lahendamisele asub ilma eelarvamisteta¹⁾, teo inimisena, kes tagasi ei kohku oma veendumuste eest väljastades.²⁾

Järelikult on K.g. Sonntagil eeldused

1) vaata eelpool lhn. 30.

2) V. eelp. lhn. 32.

orgastatud talurahva vaimlise ja materiaalse seisukorra parandamiseks võlgaastuda, kui talle avaneb sellene võimalus. Rahva majanduslise seisukorra parandamine on eelduseks, ning vajalikuks eelduseks rahvakooli olude paranemises. Kultuurmaades on rahvakool teatud piirini rahvamajanduslise ja õiguslise seisukorra korrelaat, mis edeneb viimase paranemisel ja lüheb tagasi viimase halvenemisel. Sarnast vahetorda on näidanud ajalooline areng. Näitaks 1819 a. talurahva seadus, millega edaspidi tutvustame, nõudis rahvakoolide asutamist üle maa proportsionaalselt rahva arvule, tegelike resultate see aga esimestel aastakümnetel ei andnud, kuna vastavalt sellele ei olnud rahva majandusline seisukord paranenud. Teistaugune vahetord rahvakooli ja rahvamajanduse vahel ei olegi mõeldav. Kui ühelt poolt on rahvakooli edenemise

vajalikuks seelduseks rahva majanduslise seisukorra paranemine, kas siis teiselt poolt ka rahva majanduslise seisukorra parandamine toob enesega vajalikult kaasa rahvakooli edenevise?

Kultuurmaades, kus rahvakooli mõte on liikumas, on rahvakooli olude paranemine olnud alati järelduseks rahva majanduslise seisukorra paranemisele, milline nähtus meile esineb ka eesti rahvakooli arenevises peale 1819 aasta talurahva seadust. Teiselt poolt peame konstateerima fakti, et edenevise ja arenevise tung on ürgeline inimsoos, kui raatame ühiskonna seisukohalt. Üksiku isiku juures ei astu see ürgtung igakord selgesti esile. Inimsugu püüab progressi poole alateadlikult ja teadlikult.¹⁾

Rahvakool ja kool üldiselt on tähtsaim

1) On ka teistmuguseid vaateid, mis püüavad teha küsimusest probleemi, kuid ei ole koht sellel siin peatuda.

tegur progressi saavutamisel, mille tõttu on loomulik, et rahva majanduslise olukorra paranemisel rahva ürgtung - tung progressi poole - sootamat võimalust kasutades ennast suuremal määral püüab maksma panna ja seda just kooli, ja eriti rahvakooli, kui tähtsama teguri kaudu progressi.

Seega pärineb selmisest, et rahvakooli edenevime on kaasaskäiv nähtus rahva majanduslise seisukorra paranemisele (muidugi ka vastupidi). Nii võib tegev^{eid}~~is~~, mis osutavad mõjuvateks rahva majanduslise seisukorra paranemisel, lüheda ka kaudselt mõjuvateks rahvakooli olude paranemisel.

Eelpool liidsime K. J. Sonntagil eeldused olevat rahva vaimiliselt, ja majanduslisset viiktsa seisukorra parandamiseks väikse astuda, s.o. rahvakooli kasuks otsekohe ja kaudselt tegutseda. Kas tal avanes võimalus sarnaselt tegevuseks?

Mõne aastase Riias viibimise järele omas
k. g. Sonntag hea jutlustajana kuulsuse,
mis võimaldas temale jutlusi pidada Lii-
maa maapäevade avamisel, 1795, 1796, 1797,
1798 ja 1803 aastal, mis muide kuulus kindral-
superintendendi kompetentsi. Omad jutlused,
mis ta neil maapäevade avamistel pidanud,
on Sonntag avaldanud, mõned täielikult,
mõned katkendites, ühise pealkirja all
„Lirländische Landtags-Predigten ganz u.
in Bruchstücken“ (Ilmunud 1821)?

Maapäevadel jutlustamine sai k. g. Sonntagile
heaks võimaluseks omaide veendumuste kasuks
töö-tada.

Tema esimesel Riiasviibimise perioodil —
s. o. kuni tema kindralsuperintendendiks saami-
seni — oli see ainukeseks võimaluseks, mil ta

1) Mõned neist jutlustest on ka eraldi ilmunud, kui nad on
maapäeva isäralise kiituse osaliseks saanud, nii et viimane
neil omal küljel on trükkide lasknud.

Liivimaa riitelmakonnaga lähemalt kokku
puutus ametlikus asjaajamises.

Teine võimalus kogu Liivimaad puutuvate küsimuste harutamisel kaasa rääkida, oleks talle olnud üleinkonsistoriumi assessorina (1799-1803) üleinkonsistoriumi kaudu maapäeval ettepanekutega esinedes. Et Sountag saanud selle võimaluse oleks ära kasutanud, selle kohta puuduvad andmed.

Esimest korda jutlustas K.g. Sountag Liivimaa maapäeval 1795 aastal. Selle maapäeva päevakorras oli ettevahtud talurahva õiguslike ja majanduslike seisukorra parandamise küsimused, mis olid alles tõstetud peaaegulikult riitelmakonna enese algatusel. 1795a. maapäev otsustas küsimused põhimõttelikuult jaatavalt, ning andis komisjoni välja töötamiseks. Tunnustatud põhimõtete küret seadusena muutmust takistas muutus

Uue valitsuses. 1796 a. sai Ekaterina II asemel
keisriks tagurline Paul. 1795 a. maapäeval
algatud küsimused, olles kordumalt vake=
päälsite maapäevade päevakorral, said
seadusena maksuks alles Alexander I
rahmal valitsusajal. 1804 a. talurahva
seadusesse võeti sisse 1795 aasta maapäeva
poolt hääks kiidetud põhimõtted. Nii
osutus see maapäev esimeseks ja põhjapane=
vaks eeliks 1804 a. talurahva seadusele,
millisest seisukohast peame ka 1795 aasta
maapäeva hindama". 1804 aasta talurahva
seadus omab tähtsa kohta Liivimaa
agraar seadusandluses. See seadus võttis
mõisnikult võimaluse talupoegi oma hääks=
arvamise päle müüa, kohast välja ajada.
Teiselt poolt nõudis ta vakuraamatute musti
siseseadust, s.o. talupoja kohustuse koostöölle.

1) Tobien I Bd. II osa I peatükk.

viimist tema käes tarvitada olva maaga
ja selle kohustuse täpset püritlemist. Tobien
ütles selle kohta¹⁾: „Groß und tiefgreifend war
gewiß der Fortschritt, der nunmehr die 1795
begonnene, vielfach unterbrochene Reform
der bäuerlichen Verfassung Livlands zu
einem gewissen Abschluß gebracht hatte.“

Nii peame hindama 1804 a. talurahva
raadust edusammuna Liviimaa talurahva
majanduslike ja õiguslike seaduskorra
parandamisel, mis soot¹⁾samad võimalused
lõi ka rahvakooli eduenemiseks.

K. G. Sonntag ralis 1795 aasta maapäeva
avamisjuttuse teemiks „ühiskondlikele
vaimule äratamine“ („Ermunterung zum
Gemeingeiste“). Kui me võrdleme selle juttuse
teemi maapäeva päevakorra peaküsimusega,
milleks osutus talupoja seaduskorra paranda-

1) s. l. m. + l. h. k. 271.

nide ja Liivimaa agrar küsimuse normeerimise küsimus, siis peame tunnustama, et teem on valitud noorkõlas maapäeva ühisannetega, ning selle jutluse siht on olnud piina loomine talurahva seisukorra parandamiseks. See veendumus suureneb veel mainitud jutluse sisu vaadeldes.

Alexander Tobien¹⁾ väidab, et talupoegade seisukorra parandamise küsimuse maapäeval ühis võttis Friedrich Wilhelm von Sivers²⁾

Samuti usub Tobien³⁾, et Fr. W. von Siversi mõjul ja nõuandel K. G. Sonntag sama maapäeva avamisjutluse sarnasena kirjutas, nagu ta esineb meie jutluses „Ermunterung zum Gemeindegaste“. Tobien ütleb: „Er (Sivers) veranlaßte zunächst den Oberpastor an der Jakobikirche zu Riga

1) „Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert“ Bd I, S. 116.

2) „Sivers beschloß die günstige Stimmung auszunutzen und auf dem Landtage des Jahres 1795 die Bauerfrage zur Sprache zu bringen.“

Karl Gottlob Sonntag während des Gottesdienstes, der jedem Landtag voranzugehen pflegte, der versammelten Ritter- u. Landschaft die Reform der gutherrlich-bäuerlichen Verhältnisse dringend zu empfehlen". Sellest võiks välja lugeda, nagu tahaks Tobien ütelda et K. G. Sonntag on Fr. W. v. Siversi initsiatiivil töötanud. Tobien oma väidet ei põhjenda, kuna K. G. Sonntag esineb omaas pärastises elus iseseisva töömehena, kes enesele ei luba teiste ideede ja põhimõtete eest võidelda. Sonntakis on tugvasti välja arenenud peon - iseseisvalt, oma vaendumuste järele töötada, mis ei luba oletada, et mainitud jütluks juures nagu teinuti oleks. Kui saab rääkida Siversi mõjust, siis võiks see osutada Sonntagi tutvumises Liivimaa oludega, kuigi ei ole tõenäolix, et Sonntag 7 aasta jooksul, mis ta Liivimaal

li viitunud, maal valitsevates oludes oleks
jäänud võhikuse, ja 1795 aasta maapäeva
töökavaga. Teiseks võis ehk Fr. W. v. Sivers
kaasamõjuda selleks, et k. g. Sonntag
1795a. maapäeval jutlustas.

Sügarale haaras pidi olema mõju, mida
k. g. Sonntag'i jutlus „Ermunterung zum
Gemeingeiste“ 1795 aasta maapäeval aval-
das. Jutlus leidis maapäeva üldist härs-
kiitust ja kiitust. Maapäev laskis selle
jutluse omal kulul trükkida¹⁾ ja kingis
k. g. Sonntagile kuldkarbi pealkirjaga
„Gemeingeist“ 50 tükatiga²⁾.

Sonntag ise ütles selle jutluse kohta³⁾
et ta on arvestanud aja ja koha, inimete
ja asjaoludega. Seal juures rõõmustab teda
inimsoo sõbrana asjaolu, et Liivimaa aadel

1) Landt. Pred. lhr. 1.

2) Landt. Pred. lhr. 2. Märkus.

3) Landt. Pred. lhr. 1 ja 2.

Mudel
pärast
Lutheri 1791.

sarnased põhimõtted ja tundmused hääksrites omaks tunnistas.

Just seda momenti, et K. G. Sonntagi põhimõtted 1795 aasta maapäeval raiumustat hääksritumist ja omaksõtmist leidnd, tuleb iseäranis alla kriipsutada, kuna just selle läbi pääsesid tema veendumused kaasa mõjuma Liivimaa talurahva õiguslise ja majanduslise seisukorra parandamisel, ja kaudselt kaasa mõjund rahvakooli kujunemisel. Sellega mõjus K. G. Sonntag kaasa, et 1795 a. maapäev põhimõtteliselt talurahva seisukorra parandamise tarvilikkust tunnistas, ning, et sel maapäeval illesseatud küsimused hiljem seadusena jõusse astusid. K. G. Sonntagi osa oli meeleolu ja sootsa piinne loomine talurahva seisukorra parandamiseks, ning peab tunnistama, et ta selle osa on hästi läbi viinud.

Hiljem 1796, 1797, 1798 ja 1803 a. maapäevaldel, mil talurahva küsimus oli korduvalt päevakorral, jütlustas k.g. Sonntag sama asjaga kui 1795 aastal. Et tema põhimõtted ka hiljem sarnast vaimustust oleksid sünnitanud, kui 1795 aastal, selle kohta puuduvad teated, võib ainult oletada, et nad mõjuda ei jäänud. Sellepärast ei ole põhjust neil hilisematel jütlustel pikemalt peatuda.

Jutluse „Ermunterung zum Gemeingeiste“ sisus tutvustame ideedega, mida k.g. Sonntag 1795 a. maapäeval levitas. Ta ise ütleb, et surnud tähed ei suuda edasi anda, mida annab elav kõne¹⁾. Mõlge lugemisest vast saame teistsuguse, kui oleks andnud selle jutluse kuulamine 1795 aasta maapäeval, kuid

1) „Nicht bloß jeder, der diese Predigt nur liest, sondern selbst die, welche sie hörten, und man auch lesen, werden den Eindruck vermessen, den, so ganz über meine kühnsten Hoffnungen, der mündliche Vortrag machte.“ Landt. Pred. Lkn. I.

mõtted ja ideed, mis tol korral hiielgavalt poolehoidu võitsid, esinevad samadena.

Julgivaraks mõtteks oli Sonntagil selles jutluses apostel Pauluse manitsused Philipiini rahvale (2 peat. 1-6 salm.): „Kui teil on manitsust Kristuses, armastuse trööst, ühismeelt, südame-
likku armastust ja palastust: siis teitke minev
rõõmu, et teie ühelmeel olete, ühtlaselt
armastaks. Ärge tehke midagi riie ja
tühja au pärast, vaid pidage alandlikult
teisi kõrgemaks kui iseennast. Ärgu vaadaku
ükski sellele, mis talle enesele, vaid sellele,
mis teistele kasuks tuleb. Mõelgu igaüks,
nagu Jeesus Kristus mõtles.“ Sonntag kriipsu-
tab alla, et apostli käsu järel tuleb ühis-
konna huvist esimeses järjekorras silmas
pidada, millele peavad alluma erahuvod.
Käesolevas riigikodanlikes ühiskonnas oles-
se mõte rõhutada „omage ühiskondlikku

vaimu!" (Habet Gemeingeist!). See riistiusu
manitsus peaks saama ka käesoleval maapäeval
ühiskonna vaimu äratajaks.¹⁾ Ühiskonna vaimu
all mõistab ta omakasu püüdnud, moraalselt
tervikse hääkääkõigust osavõtmist ja selle kasuks
kaasatöötamist. Et moraalselt hea riigikoda-
niku kohust täita, tuleb loobuda isiklikest
lõbudest, loobuda puhkusest ja mõnust, tuleb
hädavajadusse minna, ei tule arvestada
oma tervisega, tuleb isegi elu ohverdada,
kui kohustused seda nõuavad.²⁾

Koosolek, kus ühiskondlik vaim valitseb,
ohverdab seisuse huvid üldhääkääkõiguse.³⁾
Sarnane koosolek on üldhääkääkõigu tempel.
Seal unustatakse oma isiklikud raated,
kalduvused, suhted; surutakse alla isegi

1) Landtags-Pred. lhn. 4.

2) Landtag-Pred. lhn. 5.

3) Landtag-Pred. lhn. 6.

omad harilikud vead; ainuke tegevus, kõige
magusam lõbu leitakse kohuse täitmises.

Võiks sarnane olla ka korrastatud maapäev.¹⁾

Kuidas võiks seista riik, kui igaüks
ainult enesele mõtleks. Seltskond on oma
aluse saanud sellest, et iga riiklik omad õigused
ja paremused ära annab, et seaduslikult
osavõtta teiste õigustest, ja paremusest.

Kuidas võib seista riiskond, kui kõik tahavad
võtta, kuid ei keegi anda.²⁾

Kaua aega on Liivimaa rahva meitsunud
õiglase, armulise ja vägema keiserina keitsel;
maale on lubatud omavalitsus jne., mis
kohustab riiskondlasele vainule. On hädavajalik
selle vainu ärkamise, ategutsemine.³⁾

1) Landt.-Pred. lhn. 7.

2) Landt.-Pred. lhn. 9.

3) „Brüder! bei Gott! es ist notwendig, dringendst nötig, das jeder gute
Geist unter uns überall erwache und überall wirke“ (Landt.-Pred. lhn. 10)

ühiskonda ilma ühiskondliku vaimuta võrreleb Sonntag koduneud hoonega, mis on ilma toeta. Kõik teised toed, mis seda seni kandnud, on ära langenud, ja kui varsti mit tugevat tuge ühiskondliku vaimu näol alla ei panda, siis langeb hoone kokku ja ka riitlikond ise jääb rusude alla.¹⁾

Kui ühiskondlik vaim maa aadelt elustaks, valitseks kõikides rahvaklassides rahu, kord ja jõukus; rahvas (Landes-Einwoher) oleks kindlustatud iga vägivaldse seotmise rahu- ja korda rikkumise vastu.²⁾ Mõõdukad oleks kindlustatud vägisi peale sunnitud paranduste vastu, mis kunagi üksiku huvitsid peeldutamata ei sünni. Tervik oleks kindlustatud hädaohu vastu, millega poliitiline paupsimine, avarhne projektide tegemine ja

1) Landt.-Pred. lhr. 11.

2) Landt.-Pred. lhr. 12.

kerge meelne muudatuste ettevõtmise himu
teda ähvardavad.

Süü vaataks õiglus ja kõige vaesemasse
onni hää melega; sest ka päris-õigale olens
siis seaduse kaitse ja tema töö vili jääks ta
omanduseks. Süü ei olens enam kergajaid,
kuna neile antakse tööd, ehk hoolitatakse
nende eest. Süü võiks valgustus (Aufklärung)
kõigis jumalakodades viibida, ilma et ta
peaks punastama. Süü olens haridusel igal
pool asutatud ja ülalpeetud koolides oma
tempel, mis on kõige rõõmustavam välja-
vaade! Süü oleksime õnnelik Liivimaa
rahvas! kristlikus mõttes - jumala rahvas!

Sonntag palub neid, kes tagasi koju
lähevad, sisenisest tungist ühisvõimna hääks
kääkäiguks edasi tegutseda.^{e)}

¹⁾ Landt. Pred. lkn. 13.

²⁾ Nehmet mit euch - bitten wir - den Vorsatz, auch im Schoopse der häus-
lichen Stille, ohne Beruf und Sold, aus inneren Triebe, noch
immer fort zu wirken zum Besten des Ganzen."

Ta ei käse vabadusega rikumata ja harimata
orjale korraga püüamata vabadust anda¹⁾,
vaid ainult seda palub ta religiooni, inimsuse
ja riitliskonna enese hääkäekäigu nimel, et
maa päeva otused sinna poole oleks juhitud,
et talurahva lapsed enam kui sinna aja-
ni haritud saaks; et nende omandus ja
teenistus neile kindlustatud oleks.²⁾ Talu-
rahvast peaks aegamööda ettevalmistama
paremale seisukorrale-vabadusele, mida ka
riitliskond ise eelistama saab. Hooldatagu
selle eest, et talurahvas kohtute ees õigust
leiaks, kindlustatagu, et talurahva käes
olev maa isalt pojale läheks.

Talurahva vaimlist seisukorda ei saa
sonnita; arvates tõsta rahvakooli õpetaja,
sest seni, kui talurahva majandusline seis-

1) „ich spreche nicht: „gebt Ungelehrten und Ungelehrten auf
einmal unbedingte Freiheit.“

2) Landt. Pred. lhn. 15.

nord parandatud ei ole, jääb kõik, mis moraalselt mõjuvaks peaks, ainult hääks tahtens.¹⁾

Nii on lühidalt K. G. Sonntagi jutluse „Ermunterung zum Gemeingeiste“ sisu. Siin on välja mindud seisukohalt, et ühiskond on ülem väärtus, millele iga üksik peab ohverdama omad huvid. Sarnasele ühiskonna huvide eelistamisele peab jõudma iga moraalne riigikodanik, kuna ilma selleta ühiskond - riik - ei või seista. Enese huvide ohverdamine kindlustab provintsi sisetunde rahu ja on pandiks, et valitsuse poolt vägivaldselt muudusi peale ei suruta.

K. G. Sonntag kutsub maapäeva üles talupoja seisukorda parandades, teda ettevalmistama vabaks saamiseks, kuna orjale korraga vabadust anda ei ole soovitatav. Ta kutsub ka üles rahvakooli

¹⁾ Landt. Pred. lhr. 16.

olusid parandama, mille eelduseks ta peab rahva majanduslise seisukorra parandamist.

Järgmistis maapäevade avamisjuttudes (kuni 1803 aastani) toonitab k. g. Sonntag samu põhimõtteid, kui neudega tutvunesime 1795 a. maapäeva juttuses. Korduvalt toonitab ta ka rahvakooli tähtsust. Iseäranis kriipoutab ta seda alla 1798 aasta juttuses. Ta ütleb¹⁾, et „kõik riigikodanlased kergendused, mis talurahvale antakse, on ennem kahjulikud, kui kasulikud, kuni talupoeg ei ole küllalt haritud, et ta omi õigusi ka tarvitada võins. Ainult see võib riigikodanikuna tõesti õnnelik olla, kes inimesena arusaaja, vooreslik ja heatahtlik. Selle saavutamiseks aitab kaasa noorsoo õpetamise eest hoolitsemine.“ 1804 a. talurahva seadus rahvakooli ei reformeerinud, nii ei pääsenud

¹⁾ Landt. Pred. lkr. 22.

K. g. Sonntagi nõudmised sellel alal seadusse; kuid on võimalus, et nad üksikute mõnikude juures hääkskiitumist ja, võib olla, elluviimist leiaksid.

K. g. Sonntagi põhimõtted ei ole revolutsioonilised vaid evolutsioonilised. Hariduse ja majanduslise ning töiguslise seisukorra parandamine, peavad talurahva viima paremale seisukorrale, teda ettevalmistades isiklisele vabadusele.

Kokkuvõttes leiame, et K. g. Sonntag kuni 1803 aastani Riias elades, on püüdnud rahvakooli olusid parandada, mõjudes oma putlustega maapäevadel, kus ta toonitas rahva majanduslise seisukorra ja rahvakooli olude parandamise vajalikkust. K. g. Sonntag on meeleolu ja pinda lüues, ideid ja põhimõtteid levitades osa etendanud selle seaduse kujunemisel ja nii kaudsel teel ka Liiwimaa

rahvakooli kujunemisele mõju avaldanud.
See on kindne mõju, kuid väärilb maini-
mist.

Samal seisukohal asub ka E. Seraphim¹⁾
kui ta räägib "... energische und humane
General - superintendent Karl Gottlob Son-
ntag, der ... auch an der Aufhebung
der Leibeigenschaft in Livland 1804
bedeutsam Anteil genommen hat."

See ei ole
võimalik
juttu!

Argumentatsioon
Sõbrade sõnadest
muidugi!
muidugi!
muidugi!
muidugi!

1) Baltische Geschichte im Grundriss, lhr. 374.

B. K. G. Sonntagi osa Liivimaa
rahvakooli kujunemisel 1803-1827 aastani.

I. K. G. Sonntagi vaated rahvakoolile.

K. G. Sonntagi vaadetega rahvakooli kohta
tutvunesime üldiselt tema maapäevade aranis-
jutlustes. Ta nägi rahvakooli ülesannet talu-
rahva harimises ja vabadusele ettevalmista-
mises. See lubaks oletada tema juures radi-
kaalseid reformi mõndeid rahvakooli kohta.
Kuidas on lugu tegelikult?

K. G. Sonntag nõuab kategooriliselt,
et rahvakool, eestkratt kihelkonnakool, allugu
sisemises korralduses quoad interna ülem-
konsistooriumile. Rahvakooli alluvus küsimus
omab 19 sajangu esimestel aastakümnetel
terava kuhu, kuna kolm instantsi: kirik,

üütelkond ja ülikool rahvakooli oma kompetentsi takavad tõmmata. Nii näeme k. g. Sonntagi mitmel puhul kiriku õiguste eest rahvakooli kohta vähe astumas. Rahvakooli alluvust kirikule põhjendab ta asjaoluga, et rahvakool - eriti kihelkonnakool on vähekasvanud kirikust ja tema ülesanne on alati olnud kirikulügete kasvatamine. Rahvakool on tema veendumuse järele kirikuga lahutamata seotud¹⁾, on täielikult kiriku omandus.²⁾ Rahvakooli välimise korralduse - quod externa alluvuse küsimuses asub ta seisukohal, et ka siin kirikule peaks õigus olema kaasa rääkida. Maksima korra järele kuulub see ülemkirikueestseisja ameti kaudu üütelkonnale. K. g. Sonntagi nõudmise järele peaks ülemkirikueestseisja =

1) Der Bericht zum Kirchen Etat 1806. Käsikiri ülkons. arhiivis.

2) "...ausschließlich und unabsonderliches kirchen Eigenthum..." ülkons. prot. 28 sept. 1811. arhiiv.

ametist osavõtma praost assessorina?

Nii peaks Siirima rahvakool, mis kirjast on väga kasvanud ja mille ülesanne on kirikuliigete ja ka kirikuteurite kasvatamine, k.g. Sonntagi nõudmuse järelle quod interna ja quoad externa alluma ülemkonsistooriumile. Seda nõudmist ei laienda ta kihelkonna koolide kohta, millede asutamine ülikooli poolt 1805 ja 1806 aasta maapäevadel päevakorral, kuna nende koolide ülesanne oleks riigikodanike kasvatamine ja kuuluks seega ülikooli kompetentsi.²⁾

Kooskolas rahvakooli sihiga on k.g. Sonntagi nõudmine kihelkonnakooli õpetaja kohta.

1) ü. kons. prot. 28. IX. 1811. ark.

2) ü. kons. prot. 28. sept. 1811. Sonntagi ettekanne cap. IV.

„Jene haben es mit der Bildung des Staatsbürgers, unsere bloß mit der des geistlichen Gemeinde Gliedes zu thun. Es bleibt dem also auch die Errichtung, Dotation und Verwaltung der Pörrochialschulen einzig und allein jener gelehrten Austalt überlassen.“

Tema arvates täidavad kõitvad ainult pool omast kohustusest, kui nad ainult ette laulavad, pastori tema ametitalitustel teenivad ja mõnikord tema asut täidavad. Nad peaksid enam kui süa ajani koguduse usulise kasvatuse eest hoolitsema, peavad kihelkonna kooliõpetajad olema, kui nad mitte kuus päeva nädalas laisklepatena oma sagedasti „rikkalikku“ leiba süüa ei taha.”

Et parandust rahvakooli oludesse teha, nõuab K. G. Sonntag kooliõpetajatelt kütsekohast haridust ja vilumust. Tema arvates ¹⁾ peaks kogudustele õigus olema kooliõpetaja kandidaati ette panna, keda kohalik pastor kellegi teise pastori juuresolekul peaks eksamineerima, mille protokollid tuleks saata praostile.

1) lül. kons. prot. 29 sept. 1811. cap. III „... wo fern sie nicht ihr zum Teil reichliches Brot als Lünizgänger für fast alle sechs Wochentage mit Sünden essen wollen.“

2) lül. kons. prot. 29 sept. 1811. cap. X. Ark.

Examineerida tuleks ettelugemises, laulmises, ristimis ja matmisalustes, õigekirjutuses, rekendamises, usuõpetuses ja usuõpetuse õpetamises.

Samuti peaks kihelkonnad selle eest hoolt kandma, et teatud arv õpetajad, mis liig vanad ei ole ja võimelised on edasi õppima, kolm suurend kusagil maal võiks viibida, kus neile õpetust antakse õpetus metoodis üldiselt ja populaarse usuõpetuse tundmises ja õpetamises eriliselt.¹⁾

Mis otsekohesesse rahvakooli õpetajate ettevalmistusene puutub, siis tunnistab ülemkonsistoorium tarvilikuks, kas iga kiriku juure kihelkonnakooli, kus väikest arvu andekaid õpilasi rahvakooli õpetajaks ettevalmistatakse, ehk igasse maakonda ühe kooliõpetajate seminari asutamise.²⁾ Need raateid võime

1) üh. kons. prot. 29. IX. 1811. cap. XII.

2) üh. kons. prot. 18. V. 1818 ark. ja Tolica eluk. t. lkn. 385.

pidada ka kindralsuperintendendi, kui ülemkonsistooriumi vaimlise juhi, omadeks.

Kihelkonna koolides peaks õppeainedeks olema, kooskõlas kooli ülenda ja kooliõpetaja dikuga, lugemine, laulmine ja katekismus, kuid mitte kirjutamine ja rehkeandamine ja veel vähem teised õppeained, mida ülikool oma kihelkonna koolidelt, kui teistsuguse riigiga õppeasutustelt, nõuab. Kuna kõster-kooliõpetajaid ei või kohustada ühegi teise õpetuse andmiselle, kui selle, mis kirikliku peaesmärgiga otsekoheselt ühenduses on (s.o. lugemine, laulmine, katekismus).¹⁾ Need nõudmised ei käi kihelkonna koolide kohta, mida ülemkonsistoorium tahaks näha rahvakooli õpetajate ettevalmistajatena. Sarnastelt kihelkonna kool-seminaridelt nõutakse ka kirjutamist, rehkeandmist

¹⁾ ü. kons. prot. 29. IX. 1811. Cap. IV. art.

ja minu rahvakooli õpetajale vajaliku teadmiste õpetamist.¹⁾

K. G. Sonntag ei nõua, et õpetus rahvakoolis oleks sunduslik kõigile. Otsi selle vastu annab ta, et vanemad ise väga hästi omi lapsi õpetada võivad.²⁾ Koolide asutamist peab ta tarvilikuks, kuna näatamata asjaolule, et vanemad mõnel pool pea kõik lugeda mõistavad ja hästi omi lapsi õpetada võivad, iseäranis Lääne-Eesti osas on ikkagi mõned, kellele õpetamise eest muudu keegi ei hoolitseks. Tähelepanu, K. G. Sonntag ei näe rahvakoolis haridus-asutust, mis rahva peaks kõrgemale vaimulisele tasapinnale tõstma, mis peaks kaasaaitama inimsoo evolutsioonis, vaid küllalt on sellest, kui noorsugu kasvab

1) Ülekoos. prot. 18. V. 1918. ark.

2) „Der Bericht zum Kirchen Etat“ 1806. Ülekoos. ark.

üles sama suguseks kui oli vanem põlv, kui see mõistab lugeda ja tunneb katekismuse peatükid.

Sarnane evolutsioon oleks liig aeglane. Kool peab suuremaid hulki kaasakiskuma sinna, kuhu üksikud ärksamad ennem on jõudnud, peab juhtima üksiku arengu sinna suuna, kuhu viib inimkonna areng.

Teiselt poolt on k. g. Sonntagi üks olulisemaid nõudmisi, et talurahva lapsed tingimata lugemises ja katekismuses õpetust saaks. 1804 a. kiriku katsumisel on rõhutatud (nõu kirikueestseisja Pistolkors ja kindral=superintendent k. g. Sonntag), et koguduse liikmed on kohustatud lasti õpetamise eest võimalikult hästi hoolitsema (bestmöglichst) ja neid kihelkonna koolidesse saatma ehk teistesse õppeasutustesse mõisa les, ehk keidagi hoolitsema, et lapsed õpetatud

saaks.¹⁾

Samuti nõuab ta laste õpetamist maal
elava Saksa alamrahva juures 1806 aastal²⁾
juhit ta tähelepanu selle rahvaklassi äärmis-
selt viletsale seisukorrale. Ta leiab, et ülikool
sellel alal võiks suuri teeneid saavutada, ilma
korkupõrkamata maa aadli ja kirikuga.

K. G. Sonntag arvates oleks tarvis keiserlikust
armust („aus kaiserlicher Milde“) kihelkonnakoole
asutada, kus maal elavate sakslaste lapsed
kolmest, neljast, ehk viiest, kuuest kihelkonnast
kors mõne aasta jooksul prii õpetuse saaks,
kuna nende toorus võiks halvasti mõjuda
eestlastele ja lätlastele, kellede seas nad
elavad. Nende harimatus olevat ka häbi

1) Fragen u. Verordnungen der General-Kirchen-Visitation,
wie sie bei der im Corp. Kreise im Junius 1804 vom Ob.-K. Vorsteher
Pistolekors und Gen. Sup. Sonntag gehalten. Verord. G. ül. kons. arb.

2) Bericht zum Kirchen-Etat. kirkuri ül. kons. arb.

Saksa rahvasele ?

Kuna sarnaste koolide asutamisest sakslastest maarahvale midagi välja ei tulnud, hädalist parandust aga sellis olukorras vaja oli, siis nõudis k. g. Sonntag hiljem²⁾ et kui maal asuv Saksa alamrahvas ei suuda ehk ei taha omi lapsi kodus õpetada, siis peaks neile luba olema omi lapsi vallakooli saata. Kuigi see rahvaklass ei valda õieti lätit ega Eesti keelt, on ta siiski neis keeltes nii võrd tugev, et parem neis keeltes, kui ei üheski, õpetust võiks saada. Seal juures võiksid nad väikese maksu eest kihelkonnakooli õpetajalt ka Saksa keele tunde võtta.

1) Denn in ihren jetzigen Rohheit und Unsittlichkeit die in ihrer Erziehung so gänzlich vernachlässigten Deutschen niederen Standes in dieser Provinz zum bei weitem größeren Teil, eine Schande der Nation, ein Verderb für die Letzten und Ersten und für sich selbst, eine Beute von Armut und Elend.

2) Üe. kous. prot. 29. IX. 1811. Cap. IX. ark.

Kokkuvõttes selgub, et K. G. Sonntagi maks-
va rahvakooli korraga, nagu ta seadus-
likult olema peaks, pea joontes rahul on.
Sama ei saa väita tegelikult valitsenute
olukordade kohta.

See eeldab ühelt poolt tema tegevust
rahvakooli kasuks maksva korra piires,
teiselt poolt väljaastumist, kui tahetakse
olulisi muudatusi ette võtta maksvas korras.

Ka oluliste paranduste nõudmine, mida
nägime K. G. Sonntagi juures rahvakooli
õpetajate ettevalmistamise küsimuses, on
üleüldiselt süs, kui mõne teise instantsi
poolt midagi muud on tahetud sellel alal
läbi viia, nagu sellega tutvuneme edaspidi.

2. K. g. Sonntagi osa Liiwimaa
rahvakooli kujunemisel maksivate
seaduste piires.

a. Liiwimaa rahvakooli tegeliku
seisukorra valgustamine.

Esimeseks sammuks, mille K. g. Sonntag
kindral-superintendendina Liiwimaa rahvakooli
seisukorra parandamiseks ette võttis, oli tege-
liku rahvakooli seisukorra valgustamine, tege-
like pöörduste ja vigade päale tähelepanu
juhtides. Teadvus vigade ja pöörduste kohta
on vajalikuks eelduseks nende parandamiseks,
reformeerimiseks. Mida halvematena osutu-
vad valgustamisel olud, seda teravamalt ja
nõudlikumalt astub reformi ja paranduse
tarvidus esile.

Mitmed puhul nõuab Liiwimaa riik-

konsistorium pastoritelt aruandeid rahva-
kooli olude kohta. Esimene laiaulatuslik^{ku} ankeet rahvakooli kohta korraldati 1806 aastal.
Pastoritele esitati 42 küsimust, milledest tähtis
osa käis rahvakooli seisukorra ja rahva
hariduslike^{ku} tasapinna kohta.

Neil andmetel valgustab K. G. Sonntag
maal clara Saksa alamrahva kooli seisu-
korda.

Mõnedes kihelkondades on Saksa alam-
rahva arv võrdselt suur, nad on ^{seps} ruma-
lad, et omi lapsi ise õpetada ja vaesed,
et neid õpetada lasta. Mõisnikke ei saa
kohustada nende võraste inimeste häaks
midagi tegema, kirikutel aga pole selleks
abinõusid.¹⁾

Järgmine laiaulatuslik^{ku} ankeet rahva-
kooli kohta korraldati 1811 aastal. Selle

1) Bericht zum K. Etat, ül. kons. ark.

ankeedi resultaadid võtab K. G. Sonntag
kokku oma ettekandes 29. sept. 1811 aastal.¹⁾
Iga aastaga saavat ülemkõnsooriumi kogu
maalt pastoritelt ikka valjumaid muusikali
ja kirjalikke kaebusi, et kooli ja koduõpetus
madalamale langevat. 1806 aasta 42 küsimuse
vastamisel ja sama aasta märtsi teadetes
sohutanud pastoriid iseäranis lüti alalt, et
ka niinimetatud kihelkonna kooliõpetaja
enam mingit õpetust ei andvat. Möisa kooli
ei olewat paljudes kihelkondades üti osas,
kus külade seis seda kergendavat, rääkimata
luti osast, kust neid äärmiselt vähe olewat,
ja neist vähestestki viimaste aastate jooksul
olewat osa sulatud. Ka tublimad pastoriid
ei pidavat enam koolist ära pääte nime-
kirja, kuna see olewat asjata.

Sarnase rahvakoolide seisukorra halve-

1) ütl. kons. prot. cap. I. art.

nemisel näeb ta olevat kahesuguseid põhju-
seid. Ühelt poolt 1806 a. ülikooli poolt
esitatud kihelkonna koolide sisse seadmise
kava, mis uue korra loomise lootusi ära-
tanud ja ettekäändeks saanud, et vana
lohasusesse jäetud. Teiselt poolt mõjuvat
selliks kaasa 1804 a. talurahva seadus, mis
mõisniku võimu piiranud, nii et püundu-
vat rajalik suundiv autori teet(!). Nii olewat
karta, et talurahvas täiesti barbaarsusse
tagasi langevat.

1814 ja 1815 aastal on järgmine suurem
ankeet pastortele Liivimaa rahvakooli kohta.¹⁾
Tõenäolikult on saadud andmeid kasuta-
tud ülemkonsistoriumi rahvakoolide re-
formeerimis kavas, mis esitati kindral-kuber-
nerile 1818 a., ja milles toonitatakse rahva-
kooli seisukorra halvenemist.²⁾

1) ütl. kons. prot. 15. III. 1815. ark.

2) ütl. kons. prot. 18. V. 1818. ark.

Need kirjeldused karakteriseerivad Liivimaa rahvakooli küllaldaselt, et oodata ülem-konsistooriumi ja kindral-superintendendi poolt aktiivset välgastumist rahvakooli seisukorra parandamiseks.

Teiselt poolt on röömustarvad teated just 19 sajangu algusest Liivimaal tööstavatest küllalt hästi sisseseatud koolidest, nagu J. Ph. v. Rothi asutatud (1804 a.) kihelkonnakool Kanepis, mis rahvakooli õpetajaid ettevalmistas. Mainimist väärib ka (sainuti) J. Ph. v. Rothi poolt ellukutsutud (1811) „raeste ja tööstuskool“, ¹⁾ sainuti Pärnu pastor J. H. Rosenplänteri „Eesti koolmeistrite kool“ 1814, ²⁾ ning Laiuse ja Rõuge kihelkonna koolid. ³⁾ 2. Helsingi

Need koolid olid ellukutsutud ükrikute

1) Lrvf. Schulblätter 1813. Lhx. 105. „Die Kannaapähischen Schulen“, K. g. Sonntagiet.

2) prof. Pöld, eelmaj. art. Lhx. 948.

3) Tobien, eelm. t. Lhx. 382.

pastorite erilisest huvist rahvakooli vastu,
ja valmistades ette rahvakooli õpetajaid,
olid küllalt mõjuvaten teguriten Lääne-
rahvakooli elus (välja arvatud Kauepi „raeste
ja tööstuse kool“).

b. K. G. Sonntagi püüded rahvakooli
kohta käivaid määrusi ellu viia.

Järquiseus sammuks K. G. Sonntagi tegevuses
Lääne-rahvakooli kasuks osutuvad tema
kordured meeletoletused pastoritele ja kiriku
eestseisjale, et nad maksrate seaduste ja määrus-
tega, mis käivad rahvakooli kohta, tuttavad
oleksid ja neid püüaksid ellu viia.

Käitusuus toonitab ta omas käirikirja „Kurzer
Gehalt obrigkeitlichen Befehle und Verordnungen,
welche denen Herrn Pastoren zur Schuldigen
nachachtung gegeben sind“¹⁾ eessõnas, et

¹⁾ Vt. kous. arh. „Sonntag's Nachlass“.

pastor on kohustatud tutvunema kõikide seaduste ja määrustega (valitsuse patendid, kirikukord, kiriku visitatsiooni protokollides jne.), mis kiriku ja rahvakooli kohta käivad.

Isaäralist rõhku pastorete tutvunemisele maksva korraga pandi ka kiriku revideerimisel 29 sept. kuni 15 okt. 1810 aastal Riia praostkonnas, kus nõuti, et pastorete patendide arhiivis peaksid tingimata leiduma tähtsamad rahvakoolisse puutuvad patendid, nagu 1765 ja 1787 aasta omad jne.¹⁾

Sarnased nõudmised ja meele tuletamised kestavad kuni kahekümneendate aastateni, mil need teravalt üleskerkinud küsimused annavad ülemkousistooriumi ja kindral-superintendenti huvi ja tegevusele terve suuna.

Selles tema tegevuses peame konstateerima

1) „Visit. Prot.“ 1810. ül. kous. ark.

hädad tahet Lõivimaa rahvakoolide seisukorda parandada, kuid arvesse võttes rahvakooli tegelikku seisukorda, nagu seda kirjeldas ka K. G. Sonntag ise ¹⁾ selle püüde vähest vilgast.

Osalt on see vististi tingitud asjaolust, et K. G. Sonntag tegutsedes korraga väga mitmel aladel, mis teda taristas täie energiaga rahvakooli parandusküsimusele andumast.

K. G. Sonntag tunnistab 1811 aastal ²⁾ ise ka, et ta kuni sinna ajani küllaldase energiaga ei ole suutnud rahvakooli küsimuse lahendamisele anduda, kuna ta peale pastori ameti veel muu laulu raamatu ja katekismuse töödega koormatud on olnud. Teiselt poolt aga ei ole ta tõsiselt midagi sellel alal ette võtnud, tahtes ära vodata, mis ülikooli poolt

1) v. lüh. 95.

2) üh. kons. prot. 28 sept. ^{aasta?} Vark.

kooli kirjumustes ette võetakse, ja samuti
tahtnud ta arhiividest tõendusi otsida, mis
teatud kokkupõrgetel võiksid tarvilikud olla,
et kihelkonna kool on lahutamata kiriku
omandus.

Nüüd kutsus ta ülem konsistooriumi
üles omi õigusi rahvakooli interna kohta,
mis peaaegu unustusse vaibunud, samuti
kõstri ja koolmeistri isiku kohta maksma
panema ja instantse, milledest rahvakooli
externa ära ripub, maksrate seadusti ellu-
viimisele ja uute vajalikkude abinõude
tarvitusele võtmisele ergutama.

Seal juures esineb ta enam-vähem valmis
kavaga, mis rahvakooli seisukorra paranda-
miseks tuleks ette võtta. Esimese sammuna
rahvakooli parandustel näeb Sonntag pastori-
telt täpse aruande nõudmist: palju lapsi
7-12 a. vanuseid igas mõisas on; paljud neist

lugeda mõistavad, paljud ei; paljud 5 pea-
tükki mõistavad, paljud ainult mõned, paljud
ei ühtegi; palju inimesi üle 17aasta on leeri-
mata, ja milles on süüd; kas ja mitu mõisa-
küla- ja vallakooli (qibets) kihelkonnas on;
missugustes muumides nad töötavad; kuidas
nad asuvad ümbruskonna suhtes; kas kihel-
konna koolid elamiseks kõlblikes majades
asuvad, ja kas nad on muumikad küllalt, et
kõiki leerilapsi ära mahutada, kui poisid ja
tütarlapsed eraldi tulevad; paljud koster-
koolimeistrid on võimelised pastori nõul ja
toel leerilastele ettevalmistavat sissejuhatus-
usupoetusest andma; ning lõpuks: missugused
sisetulekud on koster-kooliõpetajal maast,
kõrval sisetulekutest teistes ametites (uäit. orga-
nistina) ja maksudest; ja kus kihelkonna kooli-
õpetaja eraldi kosterist on, mis see palgaks saab;
samuti mis saavad palgaks vallakooli

õpetajad, kus niisuguseid on.¹⁾ Teisens tuleks võtta panna, et pastord tingimata iga aasta kodu õppivaid lapsi katsuks ja seda kogudusele sootsal aasta ajal. Kodu õppivad lapsed peavad iga nelja nädali pärast valla koolis, ehk kui niisugust ei ole - kihelkonna koolis katsel käima, kus nad peaauglikult ühist koorilaulu harjutaks.²⁾

Kolmandaks nõuab ta kuue kuulist leeri,³⁾ kus tuleks 3 kuud tütarlapsi, 3 kuud poisse õpetada. Õpe kava oleks: täielik lugemine, laulmine (kors ja üksikult), piiblisalmide ja üksikute laulude pähe õppimine, piiblitugude mõistmine, aga peaauglikult katekismuse pähe õppimine. Kirikuõpetaja peab vähemalt kord nädalas leerilapsi katsumas käima ja olude järele ka ise õpetamisest osa võtma (kui ta omadens sisse-

1) ül. kons. prot. 28. IX. 1811. cap. V.

2) " — " — " cap. VI.

3) Der Küster-Schulmeister hat, in den 6 Wintermonaten, die Confirmanden des künftigen Jahres zur Confirmationslehre vorzubereiten.

tulekutes ka kirjutamist ja rehkeendamist õpetab).
Väesemate toetamiseks tuleks katsuda mõisnikult
abi saada, ehk igas mõisas anada väestekassa
(vili - naturaaliad - raha). Olen tarvis valitsuse toe-
tusel leeriõpetust pike maks teha, kui talupojad
ja mõisnikud seda vabatahtlikult lubavad,
kuud ei ole soovitatav seda kohe teha, et mitte
korraga lüh suurte nõudmistega ära hirmutada.
Ka ei ole see siis enam nii tarvilik, kui algõpetus
korralikult risse seatakse. Järgmise aasta leeri-
lapsed aga peavad tingimata talvel enne seda
leeri tulema.¹⁾

Edasi tuleks peaprohvi pauna kooliõpetajate,
iseäranis kihelkonna kooli õpetajate tublidusele.
Need tuleks ametisse astumisel eksamineerida.²⁾

Ka peaks ülem kiriku eestseis ja amet omad
kohused täpselt täitma ja vähemalt nhe

1) ütl. kous. prot. 28. IX. 1811. cap. VIII.

2) " - " - " cap. X.

korraliku istangu pidama, kus kõik, mis vabepool juhtunud, läbi harutatakse. Selle ajani olla asi korras ainult Tartu praostkonnas. Sonntag leiab soovitava, et ülemkiriku eestseisja ametist osa võtaks üks praost, kes neile ülesannetele oma ameti tõttu palju lähemal seisab.¹⁾

Praostid peaksid kiriku katusmistel enam rõhku panema kooli- ja koduõpetusele, ja sellekohased protokollid - kus ka kooli välised olud ja koolmeistri isiku kohta märkused üles täheendatud - ülemkonsistooriumile saatma. Rahvakooli externa kohta vajab ülemkonsistoorium teateid selleks, et ta vastavate nõudmistega võiks esineda vastavate instantside ees ja et ta omad nõudmised interna kohta teaks selle järele säädida.

¹⁾ ganz gewiss werden die Klagen über den Mangel der Obigkeitlichen Unterstützung nicht eher aufhören, bis in jedem Ob. K. v. Ante ein Propst mitwirkt. Eelm. K. cap. XI.

Tuleks ka koolirahmatute eest hoolitseda.
Suurem õnnistus rahvakoolidele tuleb
k.g. Sonntagi arvates uue testamendi uuest
väljaandest.

Tema nõudmisega rahvakooli õpetajate
suvekursuste kohta me tutvunesime
See ei tähenda aga, et tagasihoidlikult

lilem konsistoorium, neid ettepanekuid ära
kuulatis, otsustas Sonntagi tänada.

Selles Liivimaa rahvakooli reformeerimis-
kavas näitab k.g. Sonntag vaimustust,
energiat ja tahet rahvakooli küsimuses tõsiselt
tööle asuda. Tema hääd tahet ja huvi rahva-
kooli küsimustes tuleb hinnata.

Et seda kava oleks püütud kõige võima-
likumade abinõudega elluviia, selle kohta
puuduvad teated.

Kihelkonna kooli ülesande, alluvuse
ja õpetajate küsimus oli sel ajal päevakorral

ja oli võdata uusi reforme sellel alal. Nii oli see kava rististe mõeldud ülemkõnits = tooriumi seisukoha ja nõudmiste formu = leerimisena päevakorral olevates küsimustes, mida ülemkõnitsotoorium tahaks rahvakooli kohta käivates seadustene vastuvõetuna näha.

See ei tähenda aga, et tegevuseta äraoota = vale seisukohale oleks jäänud, millise pöörde rahvakooli küsimus võtab. K. G. Sonntagi asus isiklikult agarasti tööse rahvakooli teravama puuduse - õpperaamatute puudumise - kõrvaldamiseks.

c. K. G. Sonntagi tegevus rahvakooli varustamisel õpperaamatutega.

1. K. G. Sonntag on tuntud ratsionalismi pooldaja. Ta püüdis kooskõlastada ka jumalateenistuse korda oma põhimõtetega. Neude

püüete resultaadiks osutus 1805 a. Eiturgra
nord, mille teguameid kaastöölisi oli Sonntag.
Koskõlas selle jumalateenistuse korraga, töotati
ka vähe uus lauluraamat, peaauglikult
K. G. Sonntag ja Riia reformeeritud koguduse
õpetaja Collinsi eestvõttel.¹⁾ Reformeeritud kogu-
duse pastori kaastöötamine oli tingitud K. G.
Sonntagi raatest, et lauluraamatut peaks
võima tarvitada igaüks. Samal ajal ja ühis-
tel alustel saksa lauluraamatuga töötati vähe
uus läti lauluraamat. Kuna see Liivimaal
läti rahvakoolis tarvitusele võeti, siis on põhjust
sellel peatuda. K. G. Sonntag ise ütleb kirjas
koolikomisjonile uue lauluraamatu tööst
rääkides „... an der hinwegräumung eines von
den meisten Herren Predigern als wesentlich
aufgeführten Hindernisses der Volksbildung

1) Zur Gesch. des Rigaschen Gesangbuches. lkr. 48.

berits gearbeitet wird." ¹⁾

Peale üksikute isikute, kes kaasatöötasid, küsiti arvamisi uue lauluraamatu kohta kõigilt pastoritelt Liivimaal. Nii saadeti 1803 a. saksa ja läti lauluraamatute kevad kõigile pastortile seisukoha võtmiseks. ²⁾

Sarnane töötamis meetod ei võimaldanud töö kiiret edenemist.

Kui pastoritelt nõuanded ja märkused uue lauluraamatu kohta olid saadetud, valiti kindral-superintendent Sonntagi ettepanekul komisjon, mis pidi üldised põhimõtted ülesseadma üksik asjaliseks välja töötamiseks. ³⁾

Sealjuures päi K. G. Sonntag otsusestest uue läti lauluraamatu töödest kõrvale.

1806 a. saab uus läti lauluraamat trüki-

1) Üh. kous. arb. ärakiri S. kirjast 7. sept. 1803 a. koolikomisjonile.

2) Üh. kous. prot. 21. aug. 1803. arb.

3) Üh. kous. prot. 7 okt. 1805 a. arb.

valmis, ning kindral-superintendent Sonntag
teeb valimiskruudele ülemkonsistooriumi lii-
getele ülesandeks ühis maa pastori tega, keda
nad ise selleni valiksst, valminud töö läbivaadata
ja puudustest teneale kui redaktorile teatada."

Neist eeltöödest on näha, et selle raamatu
välja töötamisel polnud kitsariinulist ühe
isiku, ehk väikse ringi isikute reendumuste
peale surumist, vaid teos valmis laialisel
demokraatilisel alusel.

Trükiti ilmus uus läti lauluraamat
1809 a., uus saksa lauluraamat 1810 aastal.

K. G. Sonntag varustas rahvakoole ka
usuõpetuse õpperaamatutega, milledest üks
tõlgiti ka eesti ja läti keele.

Usuõpetuse õpperaamatud töötas ta väga
samal laialdusel alusel, nagu nägime seda
lauluraamatu juures.

1) ü. kons. prot. 7. sept. 1806. ark.

Ülikooli koolikomisjon tegi ülemkousistoo-
riumile ettepaneku, kasta tahab nne ajakohase
katekismuse väljatöötamist mõnele oma liikmele
ülesandeks teha, ehk jätab selle koolikomisjoni
hooleks. Kindral-superintendent Sonntag võtab
selle ülesande oma peale.¹⁾

Miks ta varem isiklikul initsiatiivil usuõpe-
tuse õpperaamatut välja ei ole töötanud,
seletab ta asjaoluga, et ta arvanud kindla
õpperaamatu kitsendavat usuõpetuse õpetä-
mist ja sellers abinõude valimist. Nüüd olla
ta siiski veendumusele jõudnud, et piiramata
omavoli sellel alal on veel palju parem.²⁾

Usuõpetuse õpperaamatu kujunemisel püüdis
ta sõna anda kõige mitmekesise matile roolu-
dele, mis valitsesid Liivimaa pastorkonnas, et
raamat saaks mitmekülgne ja vastav maa

1) Entw. eines dreif. Cursus des Rel. - Unterrichts, lhr. III.

2) Entw. e. d. Curs. lhr. III.

nõuetele, ning seundaks õppe raamatuna püsima
jääda Liivimaa rahvakoolis.

Ta seadis kokku õppe raamatu kava mitmes
variandis. Need saadeti Võru pastori te konvendiile,
mis praost Rothi juhatusel 1808 aastal kokku
astus, ja praost Girgenzonile, kes need mõnede
pastoritega pidi läbi harutama, paludes saata
lähikaalutuid soovi avaldusi selle kohta.¹⁾

Arvestades saadud soovi avaldustega, kuju-
nes raamat kolme osaliseks. Esimene osa käsi-
tab usuõpetuse aluseid lastele, teine sisaldab
koolikatekismuse, ja kolmas küsimusi ja
kostumisi.

Sarnasena ilmus raamat eeltrükiist
1810 aastal „Lehrbuch der Religion nebst
Katechismenen Blätter“ nime all, k. g. Jountagi
enese kuulul. Eeltrükiil oli tema arvates kahe-
sugune tähtsus. Ühelt poolt tahtis ta raa-

1) Entw. ehk. IV.

õpetatakse, tuleb isiklikust veendumusest, kui seda räägitakse sisemise sooviga. Ainult siis lähed see, mis räägitakse, südamesse, saab õpilase haridusväärtuseks.¹⁾

K. G. Sonntag ei nõua oma raamatus päätükkide mehaanilist päheõppimist, ta nõuab arusaamist, püüab õpilasi seletuste, loodusnähtustele tähelepanu juhtimise jne. kaudu viia usulisele elamusele. Sealjuures on ta teadlik, et „mäss ei lase eneselt nurisemata võtta viit peatükki“²⁾.

Raamat osutus kolmeosaliselt liig suureks, et seda maa keele tõlkida. Selle pärast lisas K. G. Sonntag sellele 1811 aastal, mil raamat pealkirja all: „Entwurf zu einem Landeskatechismus“ teistorda trükitist ilmus, erilise osa: „Kurzer

1) Vorz. 3. d. Entw. ... lhr. XI.

2) Vorz. 3. d. Entw. lhr. II — „die Menge wird sich die fünf Hauptstücke nicht ohne Murren nehmen lassen“.

matut leeriõpetusel tarvitusele võtta, teiselt poolt pidi seltruikk võimaldama laialdase ma arvustuse.

Raamat saadetakse pastoritele kätte, et nad arvustuse selle kohta saadaks.¹⁾

Teatud arv exemplare saadeti ka üli-
kooli koolikomisjonile kooliõpetajatele laiali
saatmiseks.²⁾

Iseäralist rõhku raamatu nälgatootamisele pandi sellepärast, et raamat oli mõeldud ka restara eesti ja lätikeelse raamatu alusena.

Vaatamata laialdastele nõuküsimistele, ilmus raamat ratsionalistlikus vaimus. Sonntag on veendunud, et pääätükkide põheõppimine ei anna palju usuku juure. Ainult siis on õppijale usuõpetusest kasu, kui see, mis talle

1) üli. kous. prot. 1810. kuupäevata lahtisel lehel. Ark.

2) Entw ... Chr. VI.

Täine osa, mis oli mõeldud maa keelsete õppe-
raamatute alusena, ilmus eriraamatuna 1813 aastal
„Kurzer Dubegriff der Christlichen Religion“ nime
all.¹⁾

Selle raamatu töötas ta iseäranis praost
Rothi ja tema praostkonna soovitusel veel kord
ümber, hooliga kasutades sisetulnud arvustusi.
Ta paneb ülemkonsistooriumile ette, et kui see
raamat samasel muusti läbitöötatud kujul leitakse
vastuvõetav olevat maa keelsete õpperaamatute
aluseks, siis teeb ta tingimuseks, et see peab
ilmuma pealkirja all „Kurzer Katechismus der
Christlichen Lehre“ ja kandma välgandava
Liivimaa konsistooriumi nime.²⁾ Raamatu
ilmumise järel 1816 saadab K.G. Sonntag haris-
tus ministriummile ja utinoolile exemplarid
tutvumiseks, pätis viimase oma asjaks, kas

1) Rig. St. Bl. lhr. 379.

2) üel kons. prot. 6. okt. 1815. ark.

tarvitusele võtta, siis kutsugu ta omale allu-
raid pastoreid ülesse, et need omad arvamised ja
ettepanekud selle kohta esitaks, ning saatku-
ka lätineelt valdavad delegaadid tööst osa
võtma.¹⁾

K. G. Sonntagi katekismuse eesti keele tõlki-
misel sünnitab raskesti arstale, et tol ajal on
eesti kirja keeles valitsemas veel kaks murret-
Tallinna ja Tartu murred. Liivimaa ülemkousis-
tooriumis juhib sellele tähelepanu krahv Mellin,²⁾
kelle ettekandele tugedes kindral-superintendent
Sonntag teeb praost Rothile ülesandeks püüda
teostada ideed, et eesti keeles ainult üks murre
kirjakeeleks tarvitusele võetakse. Kuna katekis-
muse tööd Tartu eesti mures teoksid, siis on see
ajalooliselt mõeldislik, selle idee läbiviimiseks.
Selle muudatuse läbiviimine on seda enam

¹⁾ Ärakiri vastavast kirjast ü. kous. ark.

²⁾ ü. kous. prot. 8. veebr. 1811. Ark.

ta sida raamatut omale alluvates koolides tarvitusele võtab või ei."

Eelpool nägime, et K. G. Sonntag katekismuse või usuõpetuse õpperaamatu välja töötamisele asus ülikooli koolikomisjoni ettepanekul. Hiljem muutis ta oma kavatsust, ega saanud valmis tööd ülikoolile väljaandmiseks, nagu ta esialgu kavatsenud, vaid ta raatab valmisoleva raamatule, kui eratööle ja annab selle ülemkonsistooriumile väljaandmiseks.²⁾

Raamat sellel viimasel kujul: „Katechismus der Christl. Lehre“, tõlgitakse sesti ja lätikeele.

3. Lätikeelde tõlkimiseks tehakse juba 1816 aastal algust. Kindral-superintendent Sonntag teeb Riia linna konsistooriumile ettepaneku, et kui see tahab ülemkonsistooriumi poolt lätikeelde tõlgitada ^{õpperaamatut} ka omades koolides

1) 20. okt. 1816 a. S. käekirjaga ärakirja saatekirjast.

2) ü. kons. prot. 6 okt. 1815. Ark.

soodustatud, et hiljutisel pastori te konvendil
pastorid sama soovi on väljendanud.

Kuigi piibli tõlkimisest Tallinna murdesse,
mis kindlustas sellele murdele valitsuse eesti
kirja keeles, umbes 70 aastat juba möödunud,
siiski ei ole veel üht kirja keelt suudetud
eesti keeles läbi viia. Ühe murde tarvitusele
võtmisele aitasid ka kaasa Liiwimaa ülem
konsistoriumi - isäraais Mellini ja Sonitagi
pühkused. Samastil asjaoludel tuli Sonitagi
katerisimus ka mõlemisse eesti murdesse tõlkida.

Juba 1815 a. töötatakse praost Rothi juhatusel
selle raamatu Tartu murdesse tõlkimisel. ¹⁾

1819 a. on sama tõlge Tallinna murdes valmis. ²⁾

Kuid veel 1826 aastal kuulame, et K. G. Sonitagi
saksa keelse originaali nõval ainult Tartu
murdes tõlge on ilmunud, kuna Tallinna

1) üh. kons. prot. 6. okt. 1815. Ark.

2) üh. kons. prot. 17. sept. 1819. Ark.

murdes ja läti keeles tõlked on valmis saamas.

K. G. Sountagi katekismuse eesti ja läti keelset tõlkeid võeti tarvitusele „Luteruse väikse katekismuse“ kõrvale, mis leiti olevat puudulik ja aränoetile mitte vastav.¹⁾ Et aga K. G. Sountagi õpperaamat üldiselt tarvitusele oleks võetud, selle kohta puuduvad andmed. 1826 aastal teatab kindral-superintendent Sountag haridusministeeriumile ülemkõnnistooriumile saadetud pärelpärimise peale, missugustest raamatutest Liiwimaal koolides usuõpetust õpetatakse, et üldiselt on tarvitusel „Luteruse väike katekismus“ ja abinõuna praktiliste küsimuste valgustamiseks - tarvitatakse sealjuures K. G. Sountagi väikest õpperaamatut, mis pastorkonna poolt revideeritud.²⁾ Nagu eelpool kuulsiime, oli mainitud ajal

1) V. Ehn. 111 ülevõeti ettepaneku ülemkõnnistooriumile.

2) vastav aräni: Sountagi kirjust 31. aug. 1826. ütl. kõnn. ark.

sellest raamatust ainult Tartu eesti murdes tolge ilmunud.

Karl Gottlob Sonntag suri (1827) ja sellega kaldus ka rationalism liivimaal langusele; (ning Karl Gottlob Sonntag¹) ^{tema} tööju vaibus kiirelt, ² nagu ta oli võidule pääsenud.

1837 aastal kirjutab J. H. Rosenplänter, et K. G. Sonntag sisurikka katekismuse ja religiooni õpperaamatu asemele on väheem väärtuslikud teosed astunud³.

Eelmisega kooskõlas saabub lõppresultaat, et K. G. Sonntag on püüdnud rahva kooli seisukorda parandada, oma äranägemise järele kohaste õpperaamatute kirjutamisega, kuid tema enese ilmavaatest, valitsevatest oludest jne. tingitult, ei ole tema õpperaamatud küllalt laialdast, ja kestrat tarvitamist leidnud, kuid K. G. Sonntag on nende kallal põhjalikult

1) Seraphim eelm. t. lkr. 374.

2) Sonntag; kirjal Rosenplänteri-õppejhalet; eelm. kohas.

ja püsinalt töötanud, suhtudes häätahitliselt rahvakoolile.

Sagedaste sooviaralduste ja arvustuste nõudmisega õppe raamatute kohta, pani ta töötama mõnegi mehe rahvakooli küsimuste kallal, kes ise enesest kunagi poleks huvi tundnud sarnaste küsimuste vastu. Ta äratas ühtlasi huvi õppevahendite ja õpemetoodide vastu.

Ta lõi õppe raamatute väljaandmis küsimusse elu, selgitas laiemates hulvades pahet, mis kohaste raamatute puudumine rahvakoolile sünnitab.

K. G. Sonntag püüdis sinna poole, et usuõpetus saaks tõesti inimese haridusküvaks, et see saaks tema elavaks rääkimiseks jõuks, mis vormiks parema ja väärtuslikuma inimese.

3. K.g. Sonntagi tegevus Liivimaal rahvakoolisse puutuvate seaduste alal.

a. Liivimaa pastoriid kohustatakse
ametisse astumisel rahva keeles eksami
sooritama.

Ülenkonsistooriumi tegevus rahvakooli alal sünnib
peaasjalikult kohaliku pastori kaudu. Pastor on
ka rahvakooli alal otsekohe tegevuses. Omas käri-
kirjas: „Kurzer Gehalt Obrigkeitlichen Befehle u.
Verordnungen, welche Herrn Pastores zur
schuldigen Nachachtung gegeben sind“ loeb
K.g. Sonntag pastoreid kohustused üles¹⁾. Pastori
tegevusesse, peale jumalateenistuse pühapäevadel ja
pühade ajal, kuulub ka ... c) kodu ja koolikatsumine,
d) õpilaste ettevalmistamine, kelledest igaüks peab
katekismust riies seletustega teadma ja lugema

1) lül. kons. ark. „Sonntags nachlass“.

õppima, e) leerilaste ettevalmistamine jne.

Rahvuseelt on pastoriid kõin ehk vähemalt suurem % sakslased, vähemalt mitte eestlased ja latlased. Nii esineb takistava tegurina pastoriite otsuskohestel kohustuste täitmisel ja ülemkonsistooriumi püüetel rahvakooli ole parandada — pastoriite rahva keele mitte mõistmine.

Seadus sel ajal pastoriite kandidaatidelt rahva keele mõistmist ei nõudnud. Et seda puudust parandada, püüab Sonntag kohe kind. - sup. saamise järelle vastavat seadust ellukutsuda. Juba 6. okt. 1804 leiaime ü. k. protokollidest vastava märkuse: Sonntag paneb ülemkonsistooriumile ette: kandidaadid, kes tahavad pastoriiks saada, peavad omama erilise „Candidatura ministerii“, mille saamiseks oleks tarvis soovitada eksami rahva keeles, kelle juure tahetakse tööle asuda.“ Kuid ei ole soovitar

1) „Um Wahl und Präsentationsfähig zu sein, müsse einer die besondere „Candidatura ministerii“ haben, um diese zu erlangen, müsse einer Prüfung bloß in der Landessprache vorausgehen“.

ülikoolis rahva keele õppimist sunduslikuks teha, kuna ülikool valmistab ette pastoreid rahule rahvale. Rahva keele eksam ei peaks pöörduma kirjalikutööga, vaid kandidad peaks rahva keelt valdama igapäevase kõnetarvis samuti kui usu-asjade tarvis. Selle ettepaneku peale otsustab ülenõukonsistoorium; Esialgselt kandidaatidele maa keele äraõppimist tungivalt soovitada, ja kui tarvilikud ettevalmistused selleks tehtud, vastava määruse seaduslikult jõusse astumise eest hoolitseda.

K. G. Sonntagi ettepaneku järele saaks iga Tartu ülikooli usuteaduskonna lõpetaja ülikoolist vestava tunnistuse, mille esitamisel kindral-superintendendile, temale „venia concionandi“ rälga antaks. Selle tunnistuse põhjal oleks luba saksa kogudustes juttustada. Maa kogudustes juttustamiseks oleks aga tarvis maa keeles vastava eksami sooritamine.

Seda ette paekut ära kuulatas,¹⁾ otsustati:
et kindral-superintendent K. G. Sonntag astub
esialgselt isiklikult Tartu ülikooliga läbi
rääkimistesse, ja alles hiljem astutakse siis
ametlikkuse kirjavahetusele.

See Sonntagi poolt algatatud küsimus,
mõttis aega latirääkimisteks ja latitöötamiseks,
ning omas seaduse kuju alles viie aasta pärast.
Ta kannab nime: „Eines Kaiserlichen Livländischen
Ober-Consistoriums Candidatur und Ordinations
Verordnung“ - 6. oktoobrist 1809 aastast.²⁾

Sünn nähoukse ette, et Venia concionandi
annab õiguse saksa kogudustes jutlustada.
Selle saamiseks on vaja ülikooli tunnistus,
3 kirjalikku tööd kindral-superintendentile:
üks ladina, üks saksa keelne kiritöö ja üks
jutlus (saksa keeles) ja kolmandaks suusõnaline

1) samal päeval.

2) üh. kous. ark.

eksami. Kes rüikooli cand. theol. astmega lõpetanud, neile mingit eksami enam vaja ei ole. Selle vastu aga kõik isikud, kes tahavad õpetajateks saada maa kogudustesse, peavad 6 kuu jooksul rahva keeles eksami sooritama.

See „Candidatur und Ordinations Verordnung“ kinnitakse kubermangu valitsuse määrusega 4. detsembrist samast aastast.”

Siin määratakse ka kindlaks trahvid isikute kohta, kes jutlustavad ilma et neile selleks õigus oleks, ehk kes sarnaselt isikud jutlustada lasevad. Lõpuks kohustatakse kõiki kandidaate Lii viimaal kuui 1 maini 1810 aastal maa keele eksamit kindral-superintendendijures sooritama. Vastasel korral kaotavad nende endised dokumendid oma väärtuse, ja nad saavad ainult

1) „Befehl seiner kaiserlichen Majestät, des Selbstherrschers aller Russen, aus der Cirkulischen Gouvernements-Regierung, zur jedermännlichen Wissenschaft u. Nachachtung,“ üh.kons.ark.

„venia concionandi“ me kuju järele.

Sellega on samu Liivimaa kiriku elus edasi jõutud, kuid seda samu ei tohi ^{K. G.} Liivimaa rahvakooli elus alahinnata. Rahvakool oli ja jäi veel hulgaas ajaks kirikuga ühenduse, pastori otsukohese ülevaatus alla, ning rahva keele oskus oli mõõduandev pastori te kuvi kohta rahva hariduse vastu.

Nii tuleb vaadata „Candidatus und Ordinations Verordnung“ kui tähtsaks teguriks Liivimaa rahvakooli kujunemisel, ja kindral-superintendent K. G. Sonntagile kui selle autorile.

b. K. G. Sonntag: Tegevus ühenduses
koolikomisjoni kihelkonnakoolide
asutamiskavaga (1805).

K. G. Sonntagil tuli sagidasti välja astuda
kiriku õiguste ning privileegiümide kaitsmisel

olevate seaduste piires ja nite seaduste kujunemisel.

Üks osa sellest tegevusest oli seotud kiriku enise korralduse ja vahetumalt kiriku ellu puutuvate seadustega. Näitens oli k.g. Sonntag 1805a. maksma pandud liturgia korra mõju rikkamaid välja töötajad. See kiriku kord oli ratsionalismi võidule aitamine evang.-lut. kogudustes. Ka tekkisid konfliktid vööraste konfessioonide direktori würst Golizini¹⁾ga, mis nii teravaks muutusid, et ülemkonsistoorium pööras kindralkuberner marquis Paulucci poole, paludes keisri juures sammusid astuda Liivimaa kiriku õiguste kaitsmiseks ja osalt juba kärbitud õiguste palule seadumiseks.²⁾ Kui see palve soovitud resultate ei anna, palub ülemkonsistoorium kaotada vööraste konfessioo-

1) see amet asutati 1810a.

2) üel. kans. prot. 19. II 1813. Ark.

nide direktori kohta, kui etasootsat ja maale kahjulikku instantsti."

Teine osa tema tegevusest seaduste kujunemisel oli rahvakooli kohta käivate kiriku privileegiude kaitsmine. Ta reformi nõuded ei püridunud ainult rahvakooli alluvusküsimusega, kuigi see osutus peaaraskuspunktiks.

Aleksander I. valituse algul hakkas vene valitsus Liivimaa kooli, ka rahvakooli küsimustes koostööd teha.

Ta tahtis kooli oma kompetentsi, et seda oma sihtide saavutamiseks kasutada. Selle eesmärgiga asutati uus organ - haridusministerium (1802a)¹⁾ haridusasjade korraldamise tsentrumiks riigis, kogu riik jagati 8 aks õperingkonnaks (Lehrbezirk). Iga õperingkonna eesotsas pidi olema ülikool.

1) Ülkons. ark. ära kiri palvest 30. sept. 1813, vastavad äranähtad Soumtagi käenikses.

2) prof. Pöld, eelm. art. lhn. 948.

kooskõlas selle korraldusega asutati Tartu ülesti
ülikool (1802a.). Tartu õperingkonda kuulusid
neli provintsi - Eesti-, Liivi-, Kura- ja Soomemaa.
Õperingkondade kuraatorid moodustasid ülem-
koolikomisjoni (Ober-Schul-Kommission), mille
asukoht oli Peterburis. Ülemkoolikomisjoni astus
1802 aastal kokku ja töötas välja rahvahari-
duse korraldamiseks esialgsed juhtnõuad.

Iga õperingkonna juhtivaks organiks pidi
olema ülikooli koolikomisjoni, mis koosnes
rektorst, kui juhatajast, ja 5st liikmest. Kooli-
komisjoni pidi õperingkonna koolid reorganiseerima,
alles koolielu juhtimise kõrgemaks instantsiks
kohepeal. Kooli süsteem, mis osalt loodama, osalt
reorganiseeritama pidi, oli mõeldud ühtluse
kooli süsteemina. Kõrgem aste (neljas) sellis
süsteemis oli ülikool, millele allusid gümnaasiumid
(kolmas aste), kreiskoolid (teineaste), kihelkonna-

1) Tobien, selm. t. lkn. 383.

koolid (erimene aste) ja teised koolid ning paarisoonid, mis ülikooli õperingkonnas asusid.¹⁾ Igas kubermangus oli ette nähtud vähemalt üks gümnaasium, millel oli kaheksagune ülesanne: 1) ette valmistada teaduslikule tööle neid, kes ülikoolis edasi tahavad õppida ja 2) anda teadmisi, mis hädavajalikud inimesele v aja, neile, kes ellu astuvad.²⁾ Gümnaasiumi direktor valiti õperingkonda ülikooli ja kinnitati haridusministri poolt.³⁾ Temaile allusid kreiskoolid ja kreiskooli inspektori kaudu kõik teised koolid kubermangus.⁴⁾

Kreiskoolile oli ette nähtud igas kubermangus ja kreislinnas vähemalt üks. Kooli ülesanne oli 1) ette valmistada gümnaasiumile ja 2) ellu astujatele nende sisuses ja kutses vajalikke teadmisi anda.⁵⁾ Inspektori pani ametisse ülikool kubermangu gümnaasiumi direktori

1) Schulstatut 1804. — § 1.

2) — " — § 4.

3) — " — § 64.

4) — " — § 67.

5) — " — § 84.

ettepanekul ehk otsuse¹⁾. Linnas asuvad kreis- ja kihelkonnakoolid olid teema otsuse järelvalve all. Oma kreisis asuvad maa kihelkonnakoolid juhtis ta kooliesitajate kaudu.²⁾

Igas kubermangu ja kreisilinnas, kui ka maal, oli ette nähtud ühekihelkonnal, ehk kahel kihelkonnal kokku - selle järel kas kihelkonnad suured on, ja elanud üksteisest kaugel asuvad - vähemalt üks kihelkonnakool. Need koolid allusid kroonu mõisates pastoreile ja ühele lugupeetud (eines der angesehensten) elanikule, oramõisates valgustatud ja häätatilikule mõisnikule.³⁾ Kihelkonnakooli ülesanne oli 1) kreiskoolile ettevalmistada ja 2) isikule, kes edasi ei õpi, nende seisusele vastavaid teadmisi anda, neid füüsiliselt ja moraalselt harida, neid elausust ära hoidmiseks loodusnähtustega tutvustada.⁴⁾

1) Schulstatut - § 104.

2) § 106.

3) Auf Privatgütern sind sie der aufgeklärten und wohlwollenden Fürsorge der Gutsbesitzer selbst empfohlen. § 118.

4) § 119.

neis kooles õpetatakse lugema, kirjutama, arvutama, usuõpetuse ja moraali põhimõtteid; põllumajapidamist, loodusproduktidega tutvumist, inimese anatoomiat ja tervishoidu.¹⁾ Igale kihelkonnakoolile peab olema vähemalt üks õpetaja, kelle kubermangu koolide direktor ülikoolile kiinnitamiseks ette paneb.²⁾

Nii on peajoonetes riikline koolikorraldus, nagu ta esineb 1804 aasta koolistatundis. See statuuat jätab ülikoolile õiguse maal vastava tüübilisi kihelkonnakooli asutada.³⁾

Baltimaa omavalitsuse korra järele⁴⁾ alluvad need koolid riiklikonnale ja kirikule, s.o. ülemkonnatooriumile. Seega ristlevad Liivimaa rahvakooli alluvuse küsimuses isesuguste instantside huvid.

1) § 120.

2) § 121.

3) § 118.

4) v. lmk. 41.

Sarnane asiade seisukord pidi vältakutsuma
hõõrumisi nende võimude - ülikooli ja ülemkonsis-
tooriumi ning riitluskonna vahel. Kui ülikooli
koolikomisjon tahtis laialisema ulatusega samne
1804 a. statuudi põhjal ette võtta, leidis ta vastu-
tõotaja ülemkonsistooriumis ja riitluskonnas.

Ülikooli koolikomisjon, et oma ülesannet täita,
millele koolistatut 1804 a.¹⁾ teda kohustas, töötas
1805 aastal välja kihelkonnakoolide asutamiskava
(Plan zur Errichtung der Parochialschulen). Selle kava
esimene osa²⁾ käsitleb kihelkonnakooli maal, teine
osa linnas.

Selles plaanis on üldpõhimõtteid katsutud
kindlalt pidada 1804 a. koolistatundist; on jäädud
näitens riitluskooli põhimõtte juure. Kuud on ka
sellest edasi mindud. 1804 a. koolistatut nägi
kihelkonnakooli ette riitluskooli madalaima astmena,

¹⁾ Schulstatut - § 118.

²⁾ kuni 38 §.

milles õpetus algab veerimisest;¹⁾ 1805a. kihelkonnakooli asutamiskava näeb kihelkonnakoolis ette ühtluskooli teist astet. See tuleks ehitada küla- ehk vallakoolile, milledest andekamaid õpilasi kihelkonnakooli tarvis välja valitakse.²⁾ Õpeaineilt jäädakse enam vähem 1804a. kava juure, lisana vaid eluisele tahetakse sisse viia isamaalised teadmised, kui võrdnad puudutavad kodanikkude suhteid.³⁾ Õppeaega on 1804a. statuudiga võrreldes ühe aasta pealt kolme aasta peale pikendatud.⁴⁾ Kõrber on selle muetüübilise kooli õpetajaks⁵⁾, pastor ülevaatajaks⁶⁾, ja usuõpetuse ning moraali õpetajaks,⁷⁾ õpetamise resultaatide ja õpetamise meetodi järelvaatajaks ettenähtud.

1) Schulstatut - § 132.

2) Plan zur Errichtung der Parochialschulen 1805 - pt. 2.

3) "Vaterländische Kenntnisse, insofern sie die bürgerlichen Verhältnisse betreffen". Plan - pt. 14.

4) Plan - pt. 13.

5) Plan - pt. 8.

6) Plan - pt. 5.

7) Plan - pt. 4.

Rohutatakse¹⁾ käsitööd ja selle tähtsust, vististi 19 sajangu algul meie maal liikuma hakanud töökooli põhimõtteil²⁾, ja kooliaedade asutamist ning õpilaste tutvustamist praktilises aianduses, mesinduses ja põllupidamisega.

Selle kava järel tahetakse Lääne- ja Lõuna-Eesti 122 kihelkonnakooli asutada. Kihelkondadesse kuni 6000 elanikuga üks ja suurematesse kaks kooli (olude järel)³⁾. Koolimajad tuleks riikliku koolinõukogu poolt väljatöötatud plaani järel kolme aasta jooksul valla kulul kroonu kui ka erakülakondades (Dorfschaften) ehitada.

Et need kooli õpetajatega varustada, näeb 1805 aasta kava ette Lääne- ja Lõuna-Eesti kahe õpetajate seminari asutamist 3 aastaks⁴⁾, kus seminaristid kroonu kulul ülalpeetakse⁵⁾. Need seminarid

1) Plan - pt. 21.

2) prof. Pold, - 948.

3) Plan - pt. 3.

4) Plan - pt. 32.

5) Plan - pt. 35

valmistaksid ette kooliõpetajaid (kahe aasta kursus)
ja kooliõpetaja abiid (ühe aasta kursus).¹⁾ Kolme
aasta joonsul peaks tarvilik arv õpetajaid ametis
olema, ning õpetajate ettevalmistus omaks siis auto=
maadi iseloomu. Kui kooliõpetaja vanaks jääb,
nimetatakse kooliülevaldajat (aufseher) ja pastor abi=
lise tema järeltulijaks ja valiks nooremehes, kes
kõhelnonna koolis omadelt annetelt silma on paiste=
nud, abiise järeltulijaks, kellele siis valed
muretses ülevõlpidamise üheks aastaks kõhelnon=
nakoolis ja üheks aastaks kreiskoolis, kuhu ta
võiks rootsatil oludel ka kauemaks jääda;
kui selle järele tal veel tarvis ei oleks ametine
astuda, läheks ta põllutööne tagasi, kuni teda
vajatakse.

Selle kava eitas ülikooli koolikomisjon
üleloomis'joni kaudu Liivimaa maanõunikku=
kolleegiumile seisukoha võtmiseks. Maanõunikku=

¹⁾ Plan - pt. 34.

dekolleegiumi xda läbi vaadates, esitas selle 27. augustil
samal aastal Liivimaa ülemkonsistoriumile.

Ülemkonsistoriumi seisukoht esitatud kava suhtes
tootati välja ning võeti ülemkonsistoriumi istungul
ühel häälel vastu, otsustades see kõigi ülemkonsistori-
ummi liigete allkirjadega saata maaõunikkude =
kolleegiumile ühes seisukoha rõtuiseks saadetud
koolikomisjoni kavaga¹⁾.

Kuna Kindratsuperintendent K. G. Sonntag
osutus kõige tegevamaks ülemkonsistoriumi
liikmeks, mis tema ameti seisukohalt loomulik. Kõik
tähtsamad kirjad, mis ülemkonsistoriumi sel ajal on
välja saanud, on tema kirjutatud, nagu see selgub
ülemkonsistoriumi arhiivis leiduvatest ära kirjadest.
Sellepärast on põhjust oletada, et ülemkonsistoriumi

1) Ül. kons. prot. 11. okt. 1805. Ark. „Verfügt: kunnmehr dieses
approbierte Sentiment zu mundieren und selbiges von
sämtlichen Gliedern der Behörde unterschrieben an Ein
Hochgeborenes Landratscollegium unter Zurücklegung des mitgetheilten
Schulplans der Oberschuldirection zu erlassen.“

seisukoha mainitud kihelkonnakoolide asutamiskava kohta välja töötas kindralsuperintendent Sonntag. See oletus muutub tõenäolisemaks selle tõttu, et ülemkonsistooriumi seisukoht osutub põhimõtteil sarnaseks kindralsuperintendent K. G. Sonntag'i seisukohale, millega tutvumiseks elpool.

Järgmisel aastal (1806) 17 juulil teeb maanõunikude kolleegium ülemkonsistooriumile ülesandeks valmistada kihelkonnakoolide korraldamise kohta kooskõlas tema seisukohaga koolikomisjoni kihelkonnakoolide asutamiskava kohta lühike kava, mida maapäev omalt poolt kubernanguvalitsusele esitaks, paludes seda ühes maapäeva otsusega ülemkoolikomisjonile saata. Ühtlasi tahetakse paluda, et see kava ühes koolikomisjoni kavaga trükkida lastakse, et mõlemad võiks saata kihelkonna konventidele tutvustamiseks ja seisukoha võtmiseks. Ülemkonsistoorium võtab ettepaneku vastu ja otsustab nõutud kava

valmistada."

Juba 30^{mal} juulil samal aastal anti nõutud kava maanõuniknudekolleegiumile¹⁾, kuid trüknagu kavatsitud oli - see kava ei pääsenud, küll aga trükiti ära ülikooli koolikomisjoni "plaan" 1805 aastast.

Maanõuniknudekolleegiumile esitatud kavas tunnistas ülemkonsistoorium kihelkonnakoolide asutamise väga soovitaraks, kuid selle läbiviimise korraga kogu kubermangus ekslikuks ja läbiviimatuks. Alata võiks nende koolide asutamise ja seal, kus pastord, mõisnikud ja kooliõpetajad asja edu kindlustaks. Esialguks oleks küllalt 10-20 kihelkonnakooli asutamisest. Liivimaa läti osas oleks kihelkonna - kui ka valla - koolide asutamine juba sellepärast võimata, et talupojad seal üksiikeses laialipillatud taludes

1) üle. kons. prot. 18. juul. 1806. ark.

2) Tobien, eelm. t. lhn. 384. Märkus 10.

elavad. Kauge koolitee tõttu peaksid lapsed kooli-
majas elama, millega vanemad heameelil nõus
ei oleks. Selles provintsis osas tuleks koduõpetust
elustada, seda enam, et seal koduõpetust inimes-
tamiseväärne eduga antakse¹⁾. Kus aga võimalik
oleks kihelkonnakooli asutada, seal peaksid nad
mitte ainult talvel, vaid ka suvel töötama, ja
vanemaid peaks kohustama, kord kooli antud
lapsi mitte enam oma hääks arvamise järele
selt ära võtta. Otsi ülikooli koolikomisjoni plaani
vastu nõuab ülemkõnsumisoorium kihelkonnakooli
õpetaja õpetegevuslise funktsiooni lahutamist
tema kiriklusest funktsioonist. Kooliõpetaja ei
tohiks enam kihelkonnas mõister, eestkõulja ja
kella lööja olla. Pastori ülesandeks teha koolis
usuõpetust anda ei olewat võimalik, kuna talles
sellene aega ei ole. Temalt võivad ainult
järelvaatust kihelkonnakoolis nõuda. Täiesti

1) „... mit einem wirklich verwunderungswerthen glücklichen erfolg.“

ebaotstarbekohane olewat kihelkonnakooli ülikoolile
ülemvalitsuse alla anda. See viiks isegi arusaamatus-
tele. kui näiteks ülikoolivalitsus mõne pastori
kui kooliõpetaja tagandaks, kas tal oleks siis
veel õigus edasi pastoriks jääda? ülikool võivat
niipalju omi kooli asutada, kui see temale tarvi-
lik, olev rahvakool aga pidavat ülemkonsisto-
riumi alla. Et madalat rahvaharidust teha,
olewat tarvis rahvakooliasjade juhtimise ülem-
konsistoriumi kätte anda¹⁾, kuna ülemkirikueestseis-
jaamet'i võim püüdnud rahvakoolide õukonnamise
külgiga. Kihelkonnakoolide asutamisel peaks vähe-
haaval ülemindama ka maal elavate saksa alam-
rahva laste eest hoolitsemisele. Riigivalitsust
peaks paluma väikesaksa („kleindeutsche“) laste
tarvis mitme kihelkonna peale kokku kooli avada.
Seminaride aramise rahvakooli õpetajale leiab
ülemkonsistorium soovitava olevat, kuid selle soovi

1) die Leitung des Landvolkschulwesens dem Oberkonsistorium zu übertragen.

peatselt elluviimisele ei maksvat niipea mõelda, kuna
puuduvad täiesti seminaride õpetajad. Sellepärast
olevat soovitat mitte seminaride asutamisele mõelda,
vaid katsuda hoolt kanda, et pastord väikse arvu
noorimehi oma juure võtaks ja neile abilise kaas-
abit rahvakooliõpetajale tarvilise hariduse annaks.¹⁾

1806 aasta maapäeval tulid arutusele need
kaks kava - üks ülikooli koolikomisjoni „Plan
zur Einrichtung der Parochialschulen“ ja teine
Liivimaa ülemkonsistooriumi poolt kihelkonnas-
koolide asutamise kohta.²⁾

Neist kavadest käis ülemkoolikomisjoni oma
räästelnonna huvide ja privileegiunide vastu,
püüdes selle võimul Liivimaa rahvakooli kohta,
ning juba sellepärast ei leidnud ^{ta} räästelnonna
häaskiitumist. Kuid ka ülemkonsistooriumi kava
ei võitnud üldist häaskiitumist, kuigi suurem

1) Tobien, eelm. t. lhek. 385.

2) Tobien, eelm. t. lhek. 386.

osa maanõunikkudekolleegiumist seda toetas.¹⁾
Maapäev oli nuendusti vastu ja otsustas rahvakooli
olude paranemise loomuliku arenemise hooleks jätta.²⁾
Kihelkonnakoolide asutamisel rahvakooliõpetajate
ettevalmistamiseks tunnustati põhimõttelikult tarvi-
likuks ja otsustati mõisnikke, pastoreid ja talupoegi
üleksutsuda üheskoos ja vabatahtlikult kihel-
konnakooli asutama, milleles osa valla kooli
andekamatest õpilastest usuõpetuses, kirjutamises
ja rehendamises õpetust saaks.²⁾

Sarnased ainult häästahitumise ettevalmistus-
tud kihelkonnakoolid pidid kuuluma ülem-
konsistooriumi ülevaatusse alla, ega tohtinud
neil siset olla Tartu ülikooliga.

Et maapäev ülemkonsistooriumi kava
täies ulatuses hääks ei kilitunud, selitab Tobien
asiaseluga, et müütelkond ikaldusaastate tõttu

¹⁾ Konsilium der Landräthe, Landtagsakte 1806. Fol. 70, per Tobien s. 386.

²⁾ Tobien, elem. t. lxx. 386.

riletsas majanduslikes seisukorras on olnud.¹⁾ Kuid ka maapäeva eneseotsus (1806) kihelkonnakoolide kohta ei astunud täiel määral jõusse, kuna kubermangu valitsus kavatselarate koolide alluvust ülemkonsistooriumile ei kiinnitanud. Kubermangu valitsus kutsus vaid üles mõiskliku, pastori ja talupoegade vabatahtlikku koostööl võimalikult palju kooli asutama.²⁾

Ülikool ei tahtnud vabatahtlikult alla anda, vaid püüdis omi õigusi, mis talle 1804 aasta koolistatundi § 118 antud, maksma panna.³⁾

Kiinitelkond protesteeris selle vastu ja keiser Aleksander I ei seganud nende konfliktidesse.⁴⁾

Selguseta seisusid kaotas teravuse pealt tuleva sõja tõttu.

1) Selu. t. lhn. 386.

2) Patent v. 4. okt. 1806. per Tobien, lhn. 387.

3) Tobien, selu. t. lhn. 387.

4) Bericht des Landrats H. F. v. Pistohlkors an den Landtag 1809 über seinen des Landmarschalls Tätigkeit in Petersburg, Punkt II. Landtagsakte 1809 Fol. 13) H. per Tobien.

~~ülikooli~~koolikomisjoni kihelkonnakoolide asutamise
kava number oli peaaugalt kahe poole vahel
jõukatsumine, ühelt poolt ~~ülikooli~~koolikomisjon, ja
ühes sellega vene valitsus, teiselt poolt Liivimaa
privilegeeritud aadel ühes kohaliku ülemkonsistoori-
iumiga. Peapunktid, millede number jõukatsumine
käimas, on kihelkonnakoolide alluvusküsimus, milles
riiutelnond toetab kiriku privileegiumi rahvakooli
interna kohta, ülikooli koolikomisjoni vastu. Teiselt
poolt püüab riutelnond arahoida uusi kohustusi,
mis nute koolide asutamine enesega kaasa võiks
tulla.

Liivimaa maapäeva otsusega 1806 aastast
paralüeeriti vene valitsuse katse Liivimaa rahva-
kooli oma kompetentsi tõmmata. Ühes sellega
lükati ka tagasi kihelkonnakoolide asutamise
kava, mis võreldes ülemkonsistooriumi omaga,
mida enam vähem pooldas ka riutelnond, lubas
enam muudusi ja parandusi ettevõtta. Erities

taheti kihelkonnakoolide arvu tuntavalt tõsta, teiseks neid varustada mõlbliste õpejõududega, kolmandaks taheti tuntavalt laiendada nende koolide õppekava - ühelt poolt uusi õppeaineid sisestades, teiselt poolt õppeaega pikendades.

Sarnane kihelkonnakoolide asutamine olens pidanud rahva hariduslik tasapinda tuntavalt tõstma, kuid rahvakoolide viimine haridusministeeriumi alla juba 19 sajandi algul olens tuntavalt venestamise püüderd Läävimaal rahvakoolis kiirendanud, millist nähtust hariduslikult ja rahvuslikult seisukohalt tuleb negatiivselt hinnata.

Ei saa väita, nagu olens ainult ailem-konsistoorium ja ühes sellega kindralsuperintendent Sonntag ilise koolikomisjoni kihelkonnakoolide kava tagasilükkamisel mõeldudval olnud.

Nad olid vaid mõjur tegur teise teguri - riitlikonna kõrval, kes sel ajal arestas ailemkonsis-

tooriuni arvamistega.

Reformi katsed Liivimaa rahvakooli alal
raiburid mõneks ajaks pääle tulera Nene-
Prantsuse sõja tõttu, mis kogu sisenise organi-
seerimise seisma pani. Kui ajad rahuliku-
maks jäid, kerkis rahvakooli reformeerimis-
küsimus uuesti päevakorrale, ja leidis ühen-
duses talurahva vabastamise küsimustega lehen-
duse 1819 aasta talurahva vabastamissea-
duses.

c. K. G. Sonntagi osa 1819a. rahvakooli
seaduse kujunemisel.

1817 aastal, mil talurahva vabastamise küsi-
mus Liivimaal laieneid lõi, astus ka talurahva
kooliolude parandamise küsimus teravalt päeva-
korrale. Ülemkonsistooriumi veendumuse järel
pidi Liivimaa rahvakool ka edaspidi kirikule

alluma. Kuna aga muutusi selles punktis ette
oli näha, siis astus ülemkonsistoorium ja eriti
kindralsuperintendent K. G. Sonntag kiriku huvi
kaitseks varakult samme. 1805 ja 1806 aastal
astusid Liivimaa ülemkonsistoorium ja riitlikonud
ühiselt reformide vastu välja, mis riigi valitsuse
poolt taheti rahvakooli küsimuses ette võtta. Vahel
peal on asjaolud muutunud. Kindralkuberneriks,
kes oli vene võimu kohalik esitaja, on saanud
marquis Paulucci (1812 a.), kellel Liivimaa riitel=
konnaga sagedased konfliktid. Kindralkuberner
marquis Paulucci ja Liivimaa ülemkonsistooriumi
vahelkord oli aga kogu aeg hää. Kui ülem=
konsistooriumile oli abi tarvis, näitaks vööraste
konfessioonide direktor Galizini vastu, siis pöörati
palvega marquis Paulucci poole, et see ülem=

1) Tobien, eelm. t. lhm. 262 „die livl. Ritterschaft... befand sich
mit ihm [Paulucci] in scharfem Konflikt, wälen nicht selten gegen
ihre wohlgegründeten Rechte willkürlich verfuhr.“

konsistooriumi õigusi kaitsens.¹⁾

Sama nõudub ka hiljem Liivimaa rahva-
kooli küsimustes.

Ka on Liivimaa ülemkonsistooriumi ja riigite-
konna koostöö rahvakooli küsimustes lõppenud,
milline tuntuvalt mõju avaldab Liivimaa rahva-
kooli statuudi kujunemisel, 1819 aastast.

Selle seaduse kujunemisel katsub ülemkon-
sistoorium kindralkuberner marguis Paulucci
kaudu omi põhimõtteid rahvakooli se puutu-
vates küsimustes läbi viia.

Need põhimõtted ja reformeerimisplaan, mis
saadetakse kindralkuberner marguis Pauluccile,
paludes selle läbi viimist toetada, kannab ülem-
konsistooriumi istangul 18. mail 1818 ette praost
Roth. Kavas esinevad K. g. Sonntagi juures
tundma õpitud motiivid, mis lubab oletada, et
kindralsuperintendent Sonntag selle kava kujuz

1) v. üf. l. h. n. 129.

nemisel mõõduandvat osa on etendanud. Praost Roth kannab ette, et rahva moraalse ja intellektualse haridus tagurpidi läheb, mis selgub õpetajate aruannetest. Mõnikord on leeri tulijatest $\frac{1}{3}$ kirjastamatu, kahekümne ja enam aastased neid ei tea pruntleeri tulles katekismusest ja lugemisest midagi. Olevad seadused nõuavad koolide ehitamist mõisadene (1765) ja kõigi laste sündusele kuulu õpetamist, tegelikud olud aga ei vasta sellele nõudmisele, kus juures ei ole süüdi ükski mõishik vaid ka koolipäevavalvaja asutus. Kool on muutunud leeritoaks. Mõnda kihelkonda kuulub 10 ja enam mõisat ja on vaerelt paar küla kooli leidu. Koolimajad on koolituteks muudetud või sõjaväelastele tarvitada antud. Koolimajad, mis veel kooli otstarvet täidavad, on väheste koolitades eeskirjade järel sisse seatud. See on sageasti suitsutare ehk niiske, külm, tervisele kahjulik ja kitsas hoone, mis korraga on

ka kooliõpetaja korteriks, mille tõttu ta on koratu ning segab õppetööd. Õpetaja palg on äärmiselt madal. Teiselt poolt kannatab koolitöö kuna 1) kõik vanemad õpi lapsi kooli ei saada, 2) kitsas ruum ei mahuta kõiki koolilapsi, 3) riide, toidu ning õpperahendite puudus ei võimalda kõigile kooli minna.

Sellepärast tuleks kubermangu valitsusel 1) ära maa sine seada ülemkirikueestseisjaamet, mis koosneks maaõunikuust kui esistujaks, praostist kui assessorist, ilmalikust assessorist, ja sekretärist. Tartu maakonnas on ülemkirikueestseisjaamet eduga töötanud; mui koolimaja on ehitatud ja vanad eeskirjadega kooskõlle viidud. Tublid õpetajad on ametisse pandud ja ajakohase palgaga varustatud, vaesetele õpilastele on õpperahendite muretsitud. Mõõda pääsemata vajalik on, et ülemkirikueestseisjaametist praost assessorina osa võtaks.

2) Igal aastal tuleks 3-4 kihelkonnas komisjoni poolt kooli katsumised ettevõtta, mis kooli asju palju parandaks.

3) Et väärilisi õpetajaid saada tuleks a) kas 1806 aasta maapäeva otsus ellu viia ja iga kiriku juure kihelkonnakool asutada, kus väikest arvu andekaid õpilasi peale lugemise ja usuõpetuse ka kirjutamises ja rekendamisest õpetatakse. Need koolid peaksid alluma kirikule, nagu maapäev on otsustanud. b) et asutataks iga maakonda üks seminar 40-50 õpilasele.¹⁾

Kindralkuberner marguis Paulucci esitas selle ettepaneku 8. juulil samal aastal maapäevale, kus 1. juulil oli otsustatud talurahvas vabaks lasta.²⁾ Tohieni teadete järele üllatas sarnane ülemkonsistooriumi võte maapäeva, seda enam et ülemkonsistooriumi esistujaks oli maanõunik

1) ül. kons. prot. 18. X. 1818. ark.

2) Tohien, rek. t. lkn. 387.

krhv Aug. Mellin. Juba aasta jooksul oli, ühes-
duses talupoegade vahastamise küsimusega, ka
rahvakooli reformi küsimust puudutatud, mis
lubas oodata selle küsimuse lahendamist riit-
konna initsiatiivil. See ülemkonsistooriumi samm
tundus ka kaebusena riitkonnale vastu.¹⁾

Täheleb, Tobien näeb ülemkonsistooriumi
tegevuses eksisammu. Valesti küsimuse lahenda-
misele asumine nagu rikuks rogu ette võtte.

Ei ole põhjust oletamiseks, et ülemkonsistoo-
rium ei oleks teadnud, kelle poole pöörata rahva-
kooli kohta käivate reformikavade ajal, mil
Liivimaa riitkond lahendas talurahva küsi-
muse. Kui aga süüski mitte riitkonnale, vaid
kubermanguvalitsuse poole pöörati rahvakooli
reformeerimiskavaga, siis lubab see ainult oletada,
et mingit vältarada ei olnud, et riitkond
küsimuste lahendamisel vastutuleks. Keendumusel,

¹⁾ Tobien, selm. t. lhn. 388.

et riitlõuna poolt vastu tulemist loota pole,
pöörati' kubermangu valitsuse poole, et selle
toetusel maapäeval omi püüdeid rahvakooli
alal läbi suruda.

Et ülemkonsistoorium sarnasel seisukohal asus,
tõendab kindralsuperintendent K. G. Sonntag'i kiri
Pärnu pastor J. H. Rosenplänterile, mis umbes
poolteist kuud enne rahvakooli reformi kavaga
kindralkuberner'i poole pööramist on kirjutatud.

K. G. Sonntag kirjutab: „... also Sie glauben
wirklich noch, dass man auf unser Publicum
durch Schriften wirken könne? Nun freilich ja!
Aber zum Gegentheil von dem, was man bezweckt.
Je einleuchtender Sie die Notwendigkeit der
Bauerschulen darstellen werden: um so frecher
wird man Ihnen entgegen: wir wollen aber
keine! Gewisse Herren scheinen jetzt in jeder
Hinsicht Pfarraone zu sein, die Gott in ihren
verstockten Sinn hat sich selbst hingeben

lassen... " 1)

K. G. Sonntag väljendab siin selgelt meeleolu, mis rüütelkonnas rahvakooli kohta valitres.

Meil ei ole põhjust kahelda sarnase meeleolu juures ajal, mil rüütelkonnale tuli loobuda nii paljudest eesõigustest.

Teiselt poolt on kindralsuperintendent Sonntagil usku kindralkuberner Paulucci häärse tahtmisesse ja võimisesse rahvakooli reformeerimisel.

Ta kirjutab Rosenplänterile... käib, et Marquis tahab otsustada selle küsimuse (Rosenplänter on saatnud Paulucciile mingi Saaremaa rahvakoolisse punitura ettepaneku) ühes kõigi teiste koolise puniturate küsimustega. Kui aga peaks veel maapäeva ja ülem- = konsistooriumi esitajate vahel kooliküsimuses konverents peetama, ja kui sellest rohkem loota

1) Sonntagi kirjad Rosenplänterile Op. Est. S. ark. kiri #29, 30. III 1818.

võiks, kui ma siia ajani loota julgen, siis teen
ma veel kord katsed! (Rosenplänteri ettepanekut
lähivõtta)."

Täheleandab, K. G. Sonntag vaatab rahvakooli
seisukohalt küllalt optimistiliselt 1818 aasta maa-
päevale vastu, lootes kindralkubernerit toetusele.
See kiri kriipsutab veel enam alla, et riitl=
konna poolt rahvakooli küsimuses midagi head
loota polenud."

Nii jõuame otsusele, et Liivimaa riiklikonsis-
toorium 1818 aastal rahvakooli reformi kavaga
kindralkubernerit poole pöördes, vieti talitas.

Vaatamata sellele ei olnud tema tegevusel
soovitud resultate, kuna maapäev otsustas,
et talurahva vahakszaamisel tulevad need
rahakorrad ka rahvakooli küsimustes lüüa ja

1) Sonntagi kirjad Rosenplänterile, Öp. Est. S. ark. kiri #31.
..., Sollte es noch, von Seiten des Landtags, zu einer
Conferenz mit dem Ob-cons. kommen, und ließe es sich
davon mehr hoffen als ich bis jetzt darf, ..."

sellepärast on otstarbekohane ülemkousistooriumi ettepanek anda komisjonile, mille ülesandeks oli uue talurahva seaduse (Bauerverordnung) välja-
töötamine. Maapäev avaldas oma pahameelt ülemkousistooriumi vastu otsusele juure lisades, et komisjonile ei soovitata kooliastades väinulikkudega läbirääkimisi pidada.¹⁾

Niiakutsutudki ülemkousistooriumi esitajad kooli reformi harutamisel nõupidamisele, jäeti aga kindralsuperintendent Sonntagile võimalus omi arvamisi valitseva koolikorra puuduste ja uue korra soovitatavate põhijoonte kohta komisjonile kirjalikult esitada.

Komisjon töötas välja kooli seaduse kava. Tobieni arvates arvestas ta seal juures K. G. Sonntagiga ja ülemkousistooriumi ettepanekutega.²⁾

1) „in der Schulbache weiter keine Rücksprache mit der Geistlichen zu nehmen.“ Tobien, aelm. t. lhn. 388.

2) Tobien, aelm. t. lhn. 388.

Komisjoni väljatöötatud kava sai muutmata kujul seaduseks ja võeti 1819 aasta talurahva seadusesse kahe paragrahviina - § 516 ja § 517.

Talurahva vabastamis seadus ei annud talurahvale täiel määral mida temalt oodati ja mida ta anda oleks võinud, kuna ta talurahva jättis ilma maata,¹⁾ ilma seaduse toeta täiesti mõisniku võimusesse; kuid ta andis ikkagi talurahvale inimõigused, ning sai kogu edaspidise arenemise aluseks.

Kooliseadus, mis sellese seadusesse mahutati, ei annud ka seda, mida ta anda oleks võinud. Sellega peab vaid arvestama kui teguriga, mis määras rahvakooli arenemise suuna ja võimalused.

1819 aasta rahvakooli seaduses nähtakse ette kaheastmeline rahvakool: alamaste - ralla kool, kõrgemaste - kihelkonnakool. Iga 500 meeshinge

1) Bauerverordnung I peatükk I punkt.

kolita nõuti ühe vallakooli¹⁾ ja iga 2000 mees=
hinge kohta ühe kihelkonnakooli asutamist.²⁾
Kihelkonnakoolis pidiid vähemalt 12 õpilast kogu=
duse kulul õppima.³⁾ Vallakoolis õpiks lapsed
lugemist, katenismust ja laulmist;⁴⁾ kihelkonna
koolis kirjutamist, rekendaamist, kirku laulu,
hädasohtude ärahoidmist⁵⁾ ja elukutses vajalikke
teadmisi.⁶⁾ Vallakooli mine mist nõuti kümne
aastastelt, kuid jäeti ka võimalus kodus õpepi=
mises.⁷⁾ Iga puudumis päeva eest nähti ette
vallakoolis 5 kopikat ja kihelkonnakoolis
10 kop. trahvi.⁸⁾ Õppeaeg pidi kestma nädal
päevast kuni 10. märtsini.⁹⁾

Rahvakooli ülevahtre kuulub selle seaduse

-
1)	Bauerverordnung	§ 516-1.
2)	— " —	§ 517-1.
3)	— " —	§ 517-2.
4)	— " —	§ 516-2.
5)	Verhütung der Gefahren.	
6)	Bauerverordnung	§ 517-5.
7)	— " —	§ 516-3.
8)	— " —	§§ 516-3, 517-.
9)	— " —	§ 516-5 ja § 517-6.

järele mõisnikule.¹⁾ Kui mõisnik tahab, et kool mõisas asuks, siis peab tema soovi täidatama.²⁾ Kooli kulud kannavad talupojad, kes peavad ehitama ja korraspidama koolimaja, ning muretsema põletispuud.³⁾

Vallakooli peab pastor vähemalt kaks korda aastas katsuma, laste edasijõudmisest koolikonnendile teatama⁴⁾ ja iga kooliaasta lõpul ülemkirikueestseisjale aruande saatma.⁵⁾

Kõrber, kui ta selleks kõlbuline, võib olla kihelkonnakooli õpetajaks. Kihelkonnakooli õpetaja allub kirikueestseisjale. Ta peab pastorilt kooliasjades nõuküsimä ja õpetamismeetodi ning distsipliini suhtes tema näpunäiteid tähele panema.⁶⁾

1) Bauerverordnung § 516-9.

2) — " — § 516-13.

3) — " — § 516-13, § 517-7.

4) — " — § 516-18.

5) — " — § 516-19.

6) — " — § 517-15.

Pastor peab sagedasti kihelkonnakoolis viibima ja pühendama kooli eduks kaasaaidata. Ta peab igal nädalal kooliõpetajale eeskujuks neli tundi andma.¹⁾

Ülemkonsistoorium kirjutas ette normaal-õpemetoodi, ja tarvitatared õppearaamatud, ja hoolitses selle eest, et õppearaamatud küllaldaselt oleks.²⁾

Selle kooli seaduse paremus on, et ta loob uue rahvakooli tüübi — kihelkonnakooli.

Selle vastu esineb suure pahena asiolu, et koolide asutamine ja ülalpidamine on tehtud talurahva kohustuseks, kellelelt sama seadus võõrandas nende kinnisvara, ning muutis sellega talurahva siamaani raske seisukorra veel raskemaks, vähemalt esimesteks järgnevatens aastakümnetens, millede jooksul

1) Baueri seadus § 517 - 20.

2) — — — § 517 - 9.

ei ole paranemist rahvakoolis, ega koolide arvu tuntavat suurenemist märgata.

K. G. Sonntagi andmete järele oli 1820 aastal Lõvimaal eesti osas 485 vallakooli 9700 õpilasega, lätis osas 15 kihelkonnakooli 341 õpilasega ja 83 vallakooli 1900 õpilasega. Aga 1835 aastal kindralsuperintendent Kloti andmetel Lõvi maa eesti osas 64470 kooliealist last, milledest õpetust said 13350 last 388^{1/2} valla ja küla = koolis ja 97 last 8^{1/2} kihelkonnakoolis; Lõvi maa lätis osas oli 63450 kooliealist last; neist said õpetust 14^{1/2} valla ja küla koolis 250 last ja 33^{1/2} kihelkonnakoolis 600 last.¹⁾

Need arvud peegeldavad küllaldaselt Lõvi maa rahvakooli arenemist talurahva rasta = misle tõrgnevatel aastakümnetel.

Kiriku seisukohalt tähendab 1819 aasta koolistatuut tagasihinnemist ja pettumust, sest

1) Tõbiu, eelm. t. lkn. 40.

selle seadusega eemaldati rahvakooli sisetunde korraldus kiriku kompetentsist. Pastorile aga on suured kohustused kooli vastu peale pandud, samuti koostööle, kuigi nad ei oma õigusi rahvakooli kohta.

Riitelmund on omi õigusi rahvakooli kohta tuntuvalt laiendunud; siamaale kuulub tema kompetentsi ainult rahvakooli externa, nüüd kuulub sinna ka interna; kohustused rahvakooli vastu on aga ära jäänud. Nii on selle seadusega riitelmund oma võimu rahvakooli kohta kiriku arvel suurendanud.

Nii asutub Tobieni väide, nagu oleks 1819 aasta koolistatuudi väljatöötamisel arvestatud ka ülemkonsistoriumi ja kindralsuperintendent K. G. Sonntagi ettepanekutega, alusetuks.¹⁾

1) v. lhn. 159.

Ülemkonsistoorium nägi nähtavasti ette, et tema arvamistega seaduseelnõu loomisel ei arvestata. Sellepärast palus ta kindralkubernerikaudu üht exemplari valminud seaduseelnõust tundmaõppimiseks enne kui see seadusena jõusse astub. Kindralkuberner esitas vastava sooviravalduse maanõuniknudekolleegiumile. Ühtlasi käskis ta komisjoni, mis peidi seaduseelnõu väljatöötama ühes ülemkonsistooriumi liigetega kooliseadusekava veel kord läbiarutada, ning tulemused kindralkubernerile saata." Vastav konverents, millest ülemkonsistooriumi esitajana ka kindralsuperintendent K. G. Sonntag osavõttis, astus jaanuaris 1819 aastal kokku. Konverentsil esitas kindralsuperintendent Sonntag vastuväited kooli statuudile.

1) Tobien, eelm. t. lkn. 390.

Ta väitis, et koolistatundis kooliõpetajate ettevalmistamisele liig vähe rõhku panakse, ja rahvakool peaaegu täiesti kiriku kompetentsist eemaldatakse. Ta protesteeris selle vastu, et pastor peab kihelkonnakoolis eeskujuks ja õpetusena kooliõpetajale tunde andma. See paneks pastorele liig suured kohustused peale, kuid ei võiks eesmärgile. K. G. Sonntagi arvates võiks ainult seminarid rahvakoolile kohaseid kooliõpetajaid ette valmistada.

Kooli organisatsioon olla liig ilmalik. Siin ajani olnud seismises korralduses rahvakooli ülendamaks instantsiks ülemkonsistoorium ja välismises korralduses ülemkirikueestseisjaamet; nüüd aga pidavat kooliõpetaja pastori näpunäiteid ainult õpemetoodis tähele panema, kuid kirikueestseisjale alluma. Pastor pidavat koolikourendile aruandma, nagu allumata sellele.

ülemkonsistooriumi mõju piirkond olla õpete-
toodi valiku ja õppeaamatu muretsemisega
piiratud, kuna ülemkiriku eestseisjale
ja rüütelkonnale palju suurem mõju piirkond
on jätud. Need püüdsi arvesse võttes soovitat-
ta, et uus kooliseadus ainult üldiselt valdu
kohustaks kooli asutama (!), kuna üksik-
asjalise seaduse välja töötamine tuleks eri
komisjonile anda, mis koosneks valitsuse,
rüütelkonna ja ülemkonsistooriumi esitajast.¹⁾

Konverents saatis protokollid kindralruler-
nerile märkusega, et rüütelkond välja töötatud
kava juure pääb ja nõus ei ole muudatusi
koolistatuses²⁾ ette võtta.³⁾

1) "Protocollum separatum des Generalsuperintendenten Sonntag in der
Konferenz vom 14 u. 15 Januar 1819." - Jahrestexten 1819. des
Ritterschafts Archivs ad H 11 - per Tobien, S. 390.

2) 1818 a. erimesel maapäeval, mis 18 juunil avati, oli koolistatus
komisjonilt esitatud kujul vastu võetud.

3) Tobien, selm. t. lhr. 391.

Kindralkuberner ei astunud samme kindralsuperintendenti k. g. Sonntagi vastuväidete toetamiseks, ning koolistatuud rõeti muutmata talurahva rahestamisreduksioonis.

Ülemkonsistorium ei leppinud küsimuse sarnase lahendamise eest. Ta tegi neel katsed juba seadusena jõusse astunud statuuti muuta.

27. jaanuaril 1820 aastal saadab ülemkonsistorium kindralsuperintendent Sonntagi ja eesistuja (Präses) Mellini allkirjaga kaebuse haridusministeeriumi kaudu komisjonile, mille ülesanne oli 1819 aasta talurahvaseaduse elluviimine, toonitades, et mitmed 1819 aasta talurahvaseadusesse sissevõetud määrused käivad üldiste kui ka spetsiaalselt Liivimaa kohta maksrate määruste vastu.

Selle kaebuse kuues punkt käib rahva-

1) an eine allerhöchst verordnete tiefländische Commission zur Einführung der neuen Bauerordnung. Kust?

kooli seaduse kohta.

Kõige enam käivat nus seadus ülemkonsistoriumi õiguste vastu, mis sellel on rahvakooli kohta,¹⁾ kuna ta eemaldavat rahvakooli pea täiesti ülemkonsistoriumi kompetentsist. Pastor olevat saanud kogudusele alluvaks tööriistaks. Ühtlasi olevat ta ära rippuraks tehtud kiriku- eestseisjatest, ülemkirikueestseisjatest ja maapäevast nagu ta seda kunagi pole olnud, ega või loomulikult asjade seisul olla.

Maakoolidele võivet raadata kui punkt riigikodanlike sihiga asutustele, samasel korral oleks aadlil nendega sama vähe tegemist kui ülemkonsistoriumil, vaid nad kuuluks ülikooli ja haridusministeeriumi direktiooni. Ehk nad on kirikliku iseloomuga, sest nad on kiriku

1) „Wäre das Ober-Consistorium bei dieser neuen Ordnung der Dinge aus Verfassungswidrigsten sich beeinträchtigt findet, ist die jetzige Einrichtung mit den Land-schulen.“

poolt asutatud, sarnasel korral seisavad nad nagu
koik kiriklik Liivimaal quoad interna ülemkou=
sistooriumi ja ainult quoad externa ülemkiriku=
seatsesjaameti all.

Ka uus seadus ei olewat saanud ülemkonsis=
tooriumist vaimides midõda minna, sest selle üles=
andens on jätud õpemetoodi ettekirjutamine
ja õpperaamatute väljandmine, kus juures
ei näidata millest kulud kaetakse.

Kui teised ettekirjutavad kuidas seda me=
toodi kasutada ja need raamatuid tarvitada,
siis peaksid nad ka selle zaskema, mis ülem=
konsistooriumile ülesandens tehtud, oma hoolens
võtma.

On püütud hooliga ära hoida, et pastor
ningit mõju kooliasjus ei omaks; näitens zäetakse
kooliõpetaja ametisse pastori kaasarääkimisel,
tagandatakse aga ilma selleta.

Kõige rõhuvam ja ebaõiglasem aga olevat

asjaolu, et pastorit kohustatakse igal nädalal
kihelnonnakoolis teatud arv tunde andma.

Sarnast sundust pastoritele pealepanna ei tunne
ülemnõukogu eest oigustatud olevat. Seda
enam, et ebakohast kooliõpetajat ei tee selles ametis
kohaseks nädalas nelja pastori antud tunni pealt
kuulamine; kohasele õpetajale ei ole seda aga
vaja.

Ette nähtud uus kool on seni täiesti aluseta
ehitus, kuni ei asutata seminare rahvakooli-
õpetajate ettevalmistamiseks.

Kooliõpetaja senisel ettevalmistamisel ja
koolimajade ning õppevahendite peaaegu
täielisel puudumisel ei aita valjus kooli
nõudmisel muuks kaasa, kui vanematele kulu-
de ja lastele piina valmistamiseks, ja maa-
nooruse vaimliseks kõnguajamiseks.¹⁾

1) ... eine Verkrüppelung der Landjugend an Geist und
Gemüth zu erzeugen.

Lõpuks rõhutatakse et ülemkonsistoorium ei näe ühtki võimalust normaalmetoodile ja õppe- raamatute väljandmisele isegi mõelda, kui ta eitea, kuidas üht ehk teist tarvitama hakatakse.¹⁾

Uue talurahvaseaduse elluviimiskomisjon saatis ülemkonsistooriumi kaebuse aadli- konvendi, kus see detsembri's samal aastal haritusele tuli. Vastuväidetega kaebusele esines R. J. L. von Samson.²⁾

Südielt kaitses ta uut talurahva seadust ja riigikonna seisukohta selle loomisel, püüdis ümberlükata ülemkonsistooriumi väiteid.³⁾ Samsoni vastus ülemkonsistooriumile leidis talurahvaseaduse elluviimise komisjonis häärks- kiitumist. Kogu asjasse puutuvad aktid saadeti komisjoni vastava märkusega kindralkubernerile.⁴⁾

1) vastav arakini 27. I. 1820 st. ülkons. ark.

2) Tobien, elem. t. lkn. 392.

3) Tobien, elem. t. lkn. 392-394.

4) Tobien, elem. t. lkn. 395.

Sellel oli lõpp ülemkonsistooriumi ja kindralsuperintendent K. G. Sonntag'i püüetele 1819 aasta rahvakooliseadust muuta. Energilised ettevõtted sellel alal olid ebaõnnestunud.

Ülemkonsistooriumi väljaastumisest järele astunud seaduse vastu, mis oli riitlikonna poolt välja töötatud, tundis riitlikond ennast haavatud olevat. Ta pööras nõudmisega haridusministeeriumi poole, et see sunniks ülemkonsistooriumi oma eksimust hästi tegema.

Riitlikonna nõudmine ei leidnud haridusministeeriumi poolt vastutulemist, millele asjaolu Tobien kirjutab kindralkuberner Paulucci arvele.¹⁾

Kindralkuberner marquis Paulucci käsitas rahvakooli küsimust talurahva seisukohalt. Tema arvates oleks mõisnik pidanud rahvakooli vastava maatüki andmisega majandus-

¹⁾ Tobien, cclm. t. Chr. 396.

lisezelt kindlustama. Ta ei pooldanud na rahva-
kooli eraldamist ülemkonsistooriumi kompe-
tentsist.¹⁾

K. J. Sonntagi püüete ebaõnnestumine 1819
aasta rahvakoolistatundi kujunemisel tahas
raskelt tema enesetunnet ja usku enese võimise-
tesse, kuna ta oma jõu ja parema tahtmise
oli tööle rakendanud Lääne- ja Põhja-Eesti rahvakooli-
olude parandamiseks.

Täis kibedust kirjutas ta Pärnu pastor
Rosenplänterile „Da wurde es schlecht um die
gute Sache stehen, wenn sie auf mich begrün-
det wäre! lassen Sie mich immer von dannen
gehen! es wird um nichts schlimmer, vielleicht
dadurch gerade, hier und da, besser werden.“²⁾

Ka on uue rahvakooliseaduse elluastumine
halvunud tema tahte rahvakooli heaks midagi

1) Tabien, elem. +. lkn. 396.

2) Sonntagi kirjad Rosenplänterile 16. sep. 1827. N 75. elem. k.

teha. Ta kirjutab Rosenpläuterile: „von mir
aus jetzt in Betreff der Schulen etwas zu thun,
bin ich so weit entfernt, dass, wenn ich dergleichen
nicht für Unrecht hielte, ich jeden Andern
auch davon abraten würde.“¹⁾

K. G. Sonntag ei ole hiljem Liivimaa rahva-
kooli küsimustes midagi teisemalt ettevõtnud.

Ei ole võimalik täpselt eraldada Liivimaa
ülemkonsistooriumi kui terviku ja kindralsuper-
intendent K. G. Sonntagi osa 1819 aasta rahvakooli
seaduse kujunemisel. Kindralsuperintendent
K. G. Sonntag oli sel ajal agaramaid rahvakooli
küsimuste eest väljaastujaid, ta oli ka tege-
namaid ülemkonsistooriumi liikmeid. See
lubab oletada, et suur osa Liivimaa ülem-
konsistooriumi tegevust mainitud seaduse
kujunemisel, tema osaks langeb.

1) Sonntagi kirjad Rosenpläuterile Nr 38, 20. IV. 1820, eslm. K.

Et ülemkonsistoriumi ega ka kindralsuperintendent Sonntagi tegevus selle seaduse kujunemisel tagajärgi ei annud, siis ei ole ka mõõda pääsemata vajalik nende tegevust sellest küsimusest eraldada.

1819 aasta kooliseadus sisaldas peaaeglikult kolm paketi.

Koolide asutamise ja ülalpidamise kulud jäeti talurahva kanda ajal, mil nende majandusline seisukord selles küllalt tugev ei olnud. Selle ajaoluga on kindralsuperintendent K. G. Sonntag rahul. Mitte ainult, et ta selle vastu ei protesteeriks, vaid ta soovib ka sarnast korraldust teha.¹⁾

Sellega ei ole teadud, nagu olens K. G. Sonntagi nõudmisel sarnane punkt seadusesse võetud.

Teisels suuremaks pakeks mainitud rahva-kooliseaduses oli rahvakooli eraldamine ülem-

¹⁾ v. sel pool lhn. 168.

konsistooriumi kompetentsist, mille vastu nägime kindralsuperintendent Sountagi energiliselt väljastunud.

Oludes, nagu need valitsejad Liivimaal 19 sajangu esimesel poolel, oli kirik talurahvale kõige lähemal ja suhtus temale kõige häätahtlisemalt. Seda eriti rahvakooli küsimustes.

Riütelkonna huvid ei olnud rahva-
haridusega midagi seotud. Suurem haridus-
line tõus talurahva juures oleks võinud
olla riütelkonnale ennem kahjulik kui
kasulik.

Kui vene valitsus midagi Liivimaa rahva-
kooli häaks oleks ettevõtnud, siis oleks see
tingitud olnud vene riigi huvidest, mis eesti
ja läti rahvusele oleks võinud saatuslikuks
saada.² Kui oleks juba 19. sajangu algul

(1) v. eelpool lhn. 149)

vene valitsus hakanud Baltimaail rahvakooli asutama, juhtima ja peatselt venestama, siis oleks küsimus olnud, kas oleks ilma sõja ajal välja kujunenud Eesti rahariik?

Kirikku huvitid aga olid rahvakooliõega otseskohe seotud, sest rahvakooli ülesanne oli kirikuliigete kasvatamine. Kool oli kirikust välja kasvanud. Sellepärast vaatas kirik koolile kui oma ettevõttele, mille häast kordaminekust ta oli huvitatud.

Sellepärast oleks kombinatsioonidest, mis rahvakooli alluvusküsimuses 1819 aasta rahvakooliseaduse kujunemisel mõeldavad oleks olnud, kõige õnnelikum olnud rahvakooli alluvuse sisenistes asjades kirikule, s. o. ülemkonsistoriumile, kõige õnnetum selle alluvuse Venevalitsusele. Mainitud seaduses on käidud keskteed.

Kui kerkisid hiljem esile eestlaste, ja

Rahvakooli ülalpidamise küsimuses vast mitte, sest ülemkõnsistooriumi seisukoht ei erinevad selles riitlkonna omast. Kooliõpetajate ettevalmistamis küsimuses vaevalt, sest seminaride asutamine oleks kuludega seotud olnud, mida riitlkont valitseva meeleolu juures¹⁾ vaevalt oleks pooldanud.

Kuid rahvakooli (quoad) interna alluvus küsimuses oleks Liivimaa riitlkont vast mitte nii kategooriliselt kiriku privileegi = misi kärpinud, nagu see 1819 aasta kooli = seaduses näidis, kui oleks riitlkonna ja ülemkõnsistooriumi vahel olnud parem. Ei ole vähemalt aluseid selle oletamiseks.

Seda asjaolu tuleb Karl Gottlob Sonntag'i tegevuse hindamisel Liivimaa rahvakooli kujunemisel tähele panna.

¹⁾ v. eelp. lkn. 156.

lätlaste ümberahvustamise püüded, siis Liiwimaa riitlaskond ja venevalitsus paratäheksid teatud piirini teineteise mõju. Kui neis aludes rahvakool küllaldaselt rahva hariduslist tasapinda ei muutnud tõsta, siis ei rikkunud ta ka kõike põhiliselt ära.

Kolmas suurem parte 1819 aasta kooli seaduses on arjaloju, et rahvakooli õpetajate ettevalmistamisasutusi ette ei nähta. K. G. Sonntagi püüded sellel alal jõi d tagajärgeta.¹⁾

Kui riiklikonsistoorium ei oles rahvakooli küsimust kindralkuberneris kaudu lahendada katsunud, milline tegevus teatud mõõdul riitlaskonda ärritas,²⁾ kas oles siis Liiwimaa rahvakooli seadus teistsugusena väljakuunenud?

¹⁾ v. eelp. lkn. 172.

²⁾ v. eelp. lkn. 174, 159

C. Kokkuvõte.

Karl Gottlob Sonntag teeb selles Liivimaalerialgu - s. o. kuni tema kindralsuperintendendiks saamiseni - rahvakooli kasuks peaaeglikult kaudselt. Meeleolu eures aitast kaasa rahva majanduslise ja õiguslise seisukorra parandamiseks, mis eesega kaasa toob rahvakooli edendamise.

Kindralsuperintendendina karakteriseeristat statistina abel rahvakooli tõelikkuseisukorda. Nii tõista teadvusele puudustikohta rahvakoolis, mis on esimeseks sammuks vigade parandamises.

Ka kutsust korduvalt üles rahvakoolikohta maksavad seadusi teostama, ja nõudis pastorkonnalt nende seadustega tutvumist.

Isiklikult asus ta ühe rahvakooli suurema
pahe - õppe raamatute puuduse - kõrvalda -
misele. Tema eestvõtte ilmus uus lätvi laulu -
raamat, mis ka Liivimaal lätvi rahvakoolis
tarvitusele võeti. Ka tema ratsionalismi
vainus kirjutatud katekismus „Kurzer
Katechismus der christlichen Lehre“ eesti ja
lätvi keelses tõlkes võeti mõnel pool Liivi -
maal rahvakoolis tarvitusele. Ühtlasi aitas
ta kaasa, et laiemates ringkondades hakati
pärilmõtlemise rahvakooli raamatute ja
usuõpetuse metoodide üle.

Tema algatud nõudmine, et pastored
ametisse astudes rahva keelt peavad valdama,
sai seaduseks. See seadus on Liivimaa
rahvakooli elus küllalt suure tähtsusega.

K. G. Sonntag oli täksamaid ja agaramaid
kiriku rahvakooli kohta käivate õiguste
kaitaja. Ta aitas kaasa ülikooli koolikomi -

sjoni nikelnõnnakoolide asutamis kava tagast-
lõkkamisel 1806 aastal. Selle kava teostamine
oleks rahvakooli viinud osaliselt juba 19.
sajangu algul haridusministeeriumi alla,
milline asjaolu rahvuse seisukohalt oleks
negatiivselt mõjunud.

Rahvakoolistatundi kujunemisel, mis
1819 aasta talurahva vabastamis seadusese
sissevõeti¹⁾, püüdis K. G. Sonntagi kaasa mõjuda.
Need püüded ebaõnnestusid.

Lüriima ülemkonsistooriumi konflikt
rüütelnõnnaga, milleks teatud piirini
ülemkonsistoorium põhjust andis, ja
millest osa K. G. Sonntagi arvele langeb,
mõjus vististi kaasa rahvakooli eemalda-
misele ülemkonsistooriumi kompetentsist.
Seda asjaolu tuleb Lüriima rahvakooli
kujunemisel negatiivseks hinnata.

1) § 516 ja § 517.

1819 aasta talurahva vabastamise seadus määras kindlaks Liiwimaa rahvakooli arenemise võimalused. Selle seaduse kujunemisel ei arvestatud kindralsuperintendent Karl Gottlob Sonntagi arvamistega. Nii lõpetas tema mõju Liiwimaa rahvakooli kujunemisel selle seadusega. Tema õppe- raamatud tarvitati küll pisut hiljem, kuid et nad üldisele tarvitamisele ei pääsenud, siis ei saa rääkida nende mõjust rahvakooli kujunemisel.

Karl Gottlob Sonntagi osa Liiwimaa rahvakooli kujunemisel on olnud käärtaheline ja energiline püüdmine rahvakooli olusid parandada, kuid pikemaajalisele mõjule need püüded ei ole pääsenud.

Auhinnatoo^{4th}
370290
0
C